

Міністерство освіти і науки України
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
Східноукраїнська філія Інституту археології НАН України
Донецький національний університет імені Василя Стуса
Державний університет інфраструктури та технологій
АТ «Укрзалізниця» Департамент сталого розвитку та внутрішніх комунікацій
ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України»
Донецький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Луганської області

МАТЕРІАЛИ
II Всеукраїнської науково-практичної
конференції

«ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ
СНУ ім. В. Даля»

24-25 травня 2021 року

м. Сєвєродонецьк

Сєвєродонецьк, 2021

УДК 930+94
I-90

Рекомендовано Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля
(протокол № 12 від 28.05.2021 р.)

Редакційна колегія:

В.П. Михайлюк, проф., д-р. іст. н., СНУ ім. В. Даля
Ю.М. Бровендер, проф., д-р. іст. н., СНУ ім. В. Даля
О.М. Сапицька, доц., канд. іст. н., СНУ ім. В. Даля
А.В. Фомін, доц., канд. іст. н., СНУ ім. В. Даля

I-90 **Історичні студії СНУ ім. В. Даля : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції** (м. Северодонецьк, 24-25 травня 2021 року). – Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – 94 с. doi:

Збірник містить матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історичні студії СНУ ім. В. Даля», яка відбулася у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля 24-25 травня 2021 року (м. Северодонецьк).

Друкується в авторській редакції.

УДК 930+94
© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2021

КОМПЛЕКТУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПИТАННЯ

*Довжук І. В. ,
д-р. іст. н., професор, професор
кафедри документознавства та
методики навчання Університету
Григорія Сковороди в Переяславі*

Комплектування державного архіву – цілеспрямоване і планомірне поповнення його складу документами Національного архівного фонду відповідно до його профілю. Безпосередня організація комплектування архіву починається з визначення джерел комплектування – юридичних і фізичних осіб, які є утворювачами і/або власниками документів НАФ (або віднесених до НАФ), що підлягають подальшому передаванню на постійне зберігання. Для цього готуються списки установ (незалежно від форми власності), що функціонують у зоні його комплектування і у своїй діяльності утворюють (або не утворюють) документи, що підлягають віднесенню до НАФ. Такі списки поділяються на список установ, що є джерелами формування НАФ і список установ, які не підлягають внесенню до джерел комплектування (список № 2).

На підставі списку установ-джерел формування НАФ укладається список джерел комплектування – складений відповідно до профілю архіву перелік установ, що функціонують у зоні його комплектування і зобов'язані передавати на державне зберігання до архівів¹ документи НАФ або такі, що підлягають внесенню до нього (список № 1).

Державні архівні установи проводять систематичну роботу щодо уточнення списків установ-джерел комплектування. Підставами для внесення уточнень і змін до списків установ та їх перескладання є вказівки Укрдержархіву, рішення ЕК відповідного державного архіву; створення або ліквідація окремих установ; перехід установи під контроль іншого державного архіву; зміна порядку комплектування державного архіву документами даної установи. Також державні архіви здійснюють заходи щодо виявлення джерел поповнення НАФ. Архівна

¹ У визначені строки на підставі вимог чинного законодавства України чи угоди між власником документів і державним архівом.

установа веде допоміжні списки джерел такого комплектування (фондоутворювачів, власників, їхніх адрес), укладає картки централізованого державного обліку документів архівної україніки тощо [1].

Організацію комплектування здійснюють безпосередньо державні архіви. На Укрдержархів покладено функції контролю щодо цієї роботи.

Будь-яка установа повинна щорічно передавати документи до державного архіву за відповідними графіками, що затверджені державним архівом і погоджені з керівниками установ – джерел комплектування. Архівам з великою кількістю джерел комплектування (від кількох сотень і до понад тисячу) дозволяється приймати раз на 2-3 роки, але не рідше одного разу на 5 років. Документи приймаються в упорядкованому стані разом зі страховими копіями унікальних та особливо цінних документів за попередньо затвердженими описами. Разом з документами передаються три примірники описів, у тому числі контрольний примірник, та довідковий апарат до них. Четвертий примірник опису разом з примірником акту приймання-передавання залишається в установі (організації).

Приймання документів на постійне зберігання від недержавних установ (джерел комплектування) здійснюється, як правило, безкоштовно (дарування, наслідування) відповідно до укладеної угоди. Приймання-передавання документів особового походження відбувається на підставі рішення ЕПК архіву після затвердження опису первинного розбирання та акту приймання-передавання (у разі дарування, приймання документів за заповітом чи як безгосподарного майна). Приймання науково-технічних, аудіовізуальних та електронних документів на постійне зберігання здійснюється за наявності в архіві технічних можливостей забезпечення їхньої збереженості.

У разі ліквідації установи (джерела комплектування) її документи впродовж строків тимчасового зберігання зберігає правонаступник, а після їхнього закінчення ці документи передаються до державних архівів на загальних засадах. Документи тимчасового зберігання ліквідованих установ (внесених і не внесених до джерел комплектування державного архіву), строки зберігання яких вичерпано, виділяються до знищення, документи, строки зберігання яких не вичерпано, зберігаються у трудових архівах і знищуються після закінчення строків зберігання. Відбором і знищенням документів, строки зберігання яких вичерпано займається ліквідаційна комісія.

Від правильності комплектування кожного державного архіву залежить якість формування Національного архівного фонду України, ефективність його використання. З метою встановлення правового ста-

тусу документів, підтвердження права власності на них та забезпечення державного контролю за їхньою збереженістю Укрдержархів та уповноважені ним державні архівні установи здійснюють державну реєстрацію документів НАФ [2].

Передумовою якісного формування НАФ України є організаційна та методична робота державних архівних установ із джерелами їхнього комплектування. Державні архіви з метою якісного поповнення документами, що належать державі, та забезпечення їхньої збереженості впродовж строків тимчасового зберігання здійснюють організаційно-методичне керівництво і контроль за роботою архівних підрозділів і служб діловодства органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій – джерел комплектування.

Слід підкреслити, що сьогодні відбувається безперервне збільшення питомої ваги цифрових аудіовізуальних документів у загальному обсязі документної інформації. Ця обставина, а також зростаючі інформаційні потреби суспільства ставлять перед архівами завдання акцентувати увагу на формування НАФ України цифровими аудіовізуальними документами. Така проблема тісно кореспондує з обов'язками архівів щодо дотримання вимог Закону України «Про авторське право та суміжні права» [3], який обмежує можливості архівів стосовно організації дистанційного доступу користувачів до електронних документів, забезпечення електронної доставки документів тощо.

Таким чином, робота державних архівних установ з джерелами їхнього комплектування полягає в організації та вдосконаленні діяльності служб діловодства, роботи архівних підрозділів, взаємодії з експертними комісіями, проведенні перевірок їхньої роботи; організації державного обліку документів НАФ; підвищенні кваліфікації працівників архівних підрозділів, служб діловодства, голів і членів експертних комісій; методичній і практичній допомозі та наданні послуг з питань архівної справи і діловодства на договірних засадах. З метою захисту соціальних прав громадян державні архіви надають установам (джерелам комплектування) методичну й практичну допомогу в роботі з документами з особового складу.

Література

1. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять / розроб.: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов (кер.), С. Лозова, А. Маньковський, Н. Христова, А. Шурубуря. Київ, 2005. 36 с.
2. Правила роботи архівних установ України / М-во юстиції України, Держ. архів. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документоз-

навства; упоряд.: Л. А. Кисельова, Ю. А. Прилепішева, Т. П. Прись, С. В. Сельченкова; за заг. ред. Н. М. Христової. Київ, 2013. 243 с.

3. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-ХІІ (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 30.04.2021).

ВЕРСІЇ ПОЧАТКУ НЕОЛІТИЗАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Желізна А.,

бакалавр (гр. ІА-20д) кафедри історії та археології СХУ ім. В. Даля.

Науковий керівник: Сапицька О.М., канд. іст. н., доцент кафедри історії та археології СХУ ім. В. Даля.

Неоліт – це дуже важлива епоха у становленні людства, вона визначна тим що, в цей час зароджується та поширюється землеробство та скотарство замість збиральництва та мисливства. На рахунку цієї доби чимало здобутків, які призводили в більшій мірі до позитивних результатів, насамперед, збільшення густоти населення завдяки зменшенню впливу на людину природних чинників, як результату відтворюючого господарства. Багато здобутків було зроблено, не лише у відтворюючому господарстві, а й розвитку ремесел, таких як ткацтво, зачатки металургії, й важливу позицію займали кераміка, одомашнення тварин і окультурення рослин. Але попри все, головним результатом неолітичної революції залишається перехід до осілого способу життя.

Останнім часом відбувається зміна світогляду науковців щодо питання витоків неоліту та часу неолітизації на території України. Дослідниками виділено наразі три головних напрямки неолітизації: автохтоністська, південно-східна, та південно-західна. Важливість саме південно-західної версії полягає в тому що, вона найбільш вірогідна і актуальна в наш час.

«Батьками» південно-східної концепції були відомі українські вчені В. М. Даниленко та І. Г. Підоплічко. На матеріалах поселень Кам'яна Могила I та пам'яток Буго-Дністровської культури, В. М. Даниленко розробив південно-східну версію, що створилася внаслідок так званого «східного скотарського імпульсу».

Його концепції неолітизації України трималася більшість радянських дослідників другої половини ХХ ст. Концептуальна схема В. М. Даниленка була дітищем свого часу і несла сліди впливу як новомодних тенденцій, так і певних догм тогочасної ідеології. Зокрема, концепцію докерамічного неоліту він явно запозичив у Гордона Чайлда, який саме у той час розробляв ідею «неолітичної революції».

У наш час південно-східну версію неолітизації України наполегливо розвиває Н. С. Котова. Вона є давньою і послідовною прибічницею східних ідей В. М. Даниленка, хоча й має з ним досить принципові

розбіжності у поглядах на періодизацію неоліту України. Н. С. Котова суттєво розвинула і навіть гіпертрофувала ідею «східного скотарського імпульсу».

Останніми роками зроблено спробу спростувати балкано-дунайське походження неоліту Правобережної України, віддавши пріоритет східним витокам українського неоліту. Критичний аналіз прибічників південно-східної версії неолітизації на території України дає підстави сумніватися в її перевагах перед балкано-дунайською.

Прибічники автохтоністської версії вважають, що первинна доместикація сталася на території України, а звідси вже землеробство та скотарство поширилися на інші території Старого Світу. Аргументом автохтоністів на користь виникнення відтворювального господарства на Півдні України є наявність тут диких пращурів деяких домашніх рослин і тварин.

Однак якраз диких предків найдавніших доместикованих рослин і тварин (вівця, коза, кілька видів пшениць, ячміль, горох) в Надчорномор'ї немає. Доведено, що первинна доместикація сільгоспкультур відбувалася в обмеженому регіоні, попри поширення диких пращурів цих культур на значних територіях. Переважна більшість, якщо не всі, відомі нам культурні рослини і тварини були доместиковані далеко за межами нашої країни і потрапили до нас уже в одомашненому вигляді.

Балкано-дунайська концепція міцно пов'язана з фазами Південної та Центральної Європи: морською, гребениківською, старчеве-кришською, лінійно-стрічковою, лендельсько-трипільською. Всі вони вказують лише той факт, що все йде з Балкан і неодноразово підтверджує балканську версію.

Якщо брати на противагу ці дві версії проти балкано-дунайської, то в арсеналі другої є численні свідчення: археологічні, антропологічні, палеозоологічні та палеоботанічні.

Отже, можна сказати що, з цих трьох наразі головних версій більш правдоподібно виглядає саме південно-західна версія, яка підкріплена численними доказами.

Література

1. Залізник Л. Л. Неолітизація України. Від "східного імпульсу" до "балканізації" / Л. Л. Залізник // Магістеріум. Археологічні студії. – 2018. – Вип. 70. – С. 4–16.

ЕКОНОМІКА ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Какацій С.,

*студентка 1 курсу ОС «бакалавр»
спеціальності 051 «Економіка» СНУ
ім. В. Даля*

*Науковий керівник: Фомін А. В.,
канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

Закономірно будь-яка економічна система проходить стадії становлення і розвитку, зрілого стану і занепаду, коли відбувається становлення нової системи. Під перехідним періодом розуміється особливий період економічного розвитку, під час якого стара система сходить з історичної арени й водночас народжується і формується нова. Розвиток перехідної економіки має особливий характер, що істотно відрізняється від звичайного економічного розвитку. Адже в перехідній економіці зберігаються і досить тривалий час функціонують старі економічні форми та відносини і одночасно виникають й утверджуються нові. До того ж ні ті, ні інші форми і зв'язки не діють повною мірою, адже одні підриваються і поступово занепадають, а інші народжуються і поступово утверджуються. Ситуація ускладнюється тим, що співвідношення між новим і старим дуже змінюється. Це стосується будь-якої перехідної економіки.

Для адміністративно-командної системи були характерні висока централізація економіки, небачений у світі монополізм. Держава була головним господарюючим суб'єктом, а розвиток народного господарства визначався єдиним державним планом. У зв'язку з цим при переході до ринкової економіки об'єктивною закономірністю є перебудова організаційно-економічної структури шляхом її демонополізації, деконцентрації виробництва та децентралізації управління, широкого розвитку малого і середнього підприємництва. Інакше кажучи, багатоманітність форм власності має доповнюватися різноманітністю форм господарювання.

Для переходу до ринкової економіки потрібна перебудова виробничо-технологічної структури економіки, але це має бути не проста зміна співвідношення різних галузей і сфер, а технічне переоснащення, перехід на якісно новий рівень продуктивних сил.

Для того, щоб подолати значне відставання України від розвинених країн, слід перейти на новий технологічний спосіб виробництва,

який підніс би ефективність матеріального виробництва і забезпечив істотну зміну співвідношення його з соціальною сферою на її користь. При цьому слід ураховувати, що соціальна сфера – це не тільки наслідок високого розвитку матеріального виробництва, а й активний чинник розвитку людини, науки, освіти, що в наш час є головним для зростання виробництва, суспільно-економічного розвитку.

Після розпаду Радянського Союзу шанси України на прискорений розвиток були найвищими з усіх пострадянських республік (за оцінкою іноземних незалежних експертів). В квітні 1999 р. відомий лондонський журнал «Economist» надрукував прогноз подальшого розвитку, виділивши чотири можливих сценарії. Крім звичайних китайського й польського був виділений і український сценарій. Він передбачає збереження основ демократичного устрою в умовах продовження економічного спаду, або, можливо, стагнації.

Найбільш згубним виявилось ігнорування специфічності умов ринкової трансформації економіки України. Адже Україна була часткою колишнього Союзу РСР і на час проголошення незалежності не мала певного комплексу державних інституцій. Крім того, понад 2000 найбільших підприємств України були підпорядковані загальносоюзним міністерствам, що потребувало широких і дійових заходів для забезпечення не формального, а реального підпорядкування їх інтересам національної економіки.

Поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників, що виявились у помилках і прорахунках економічної політики, зумовили глибоку соціально-економічну кризу. Лише за 1991–1993 рр. вироблений національний доход скоротився на 59 відсотків. Водночас за роки «великої депресії» у США 1929–1933 рр. спад виробництва не перевищував 25%. У СРСР під час другої світової війни найнижча позначка падіння промислового виробництва становила 30%. В Україні спостерігаються активна деіндустріалізація, фізичний розпад продуктивних сил з випереджаючим руйнуванням науково-технічного й інтелектуального потенціалу суспільства. Особливо загрозливим в останні роки були інфляційні процеси. За даними Світового банку, рівень інфляції в Україні у другій половині 1993 р. був найвищим у світі. Якщо у 1992 р. її рівень зріс у 21 раз, то за 1993 р. – у 103 рази.

Нарощування кризових явищ в економіці призвело до різкого зниження рівня життя народу. За 1992 – першу половину 1994 р. життєвий рівень населення України знизився у 2,5 рази. Істотно погіршилася структура особистого споживання. Спостерігається тенденція до скорочення тривалості життя.

З метою проведення структурних реформ у цей період в Україні створювались інституції ринкової економіки – надійні, орієнтовані на правові норми, включаючи договірне право, банківську систему з незалежним Центральним банком і новими комерційними банками, податкову систему, припинення втручання держави і її міністерств в економіку, створення системи соціального захисту.

Для успішного проведення реформ важливо мати фінансову підтримку міжнародних фінансових організацій (особливо Міжнародного валютного фонду) і західних урядів. З метою покращання міжнародної кредитоспроможності, при високій зовнішній заборгованості, необхідно укласти домовленості із західними урядами про реструктуризацію боргів. Крім того, важливою умовою успішного проведення реформ є створення вигідних умов для іноземних інвесторів.

За перше десятиріччя незалежності були створені деякі передумови для переходу України на траєкторію економічного зростання: розширення сфери дії ринкових відносин, зменшення рівня монополізації економіки, становлення конкурентного середовища, зміцнення недержавного сектору.

Важлива особливість трансформаційного переходу України – його інверсійний характер, пов'язаний зі зміною в послідовності економічних перетворень і формуванням ринкової системи в умовах сформованого індустріального суспільства. Безперечно, тривалі ринкові реформи принципово змінили соціально-економічне становище. Однак, відкритим залишається питання щодо завершення перехідного етапу трансформації національної соціально-економічної системи та стратегії подальших реформ.

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД АГРАРНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

*Михайлюк В. П.,
д-р. іст. н., професор, завідувач
кафедри історії та археології
СНУ ім. В. Даля*

Проблеми стану та розвитку аграрних відносин в сучасній Україні багатоаспектні, важливі з науково-практичної точки зору, тому їх розгляд знаходить своє відображення в багатьох працях вчених економістів, практичних аграріїв, дослідників історії аграрної науки та техніки, соціологів тощо.

Змістом доповіді автора, що винесена на конференцію, є аналіз праць лише одного з найважливіших аспектів – практично-економічного, що розкривається в працях вчених-дослідників з даної проблеми, а саме: економістів та аграріїв-теоретиків. Широкому огляду вони доступні завдяки своїм відображенням у статтях відомих періодичних видань з проблем АПК як загальноекономічного, так і науково-практичного характеру.

У публікаціях означеного вище профіля розглядається ряд важливих проблем в історико-економічному ракурсі. Вони пов'язані не тільки з суто аграрними питаннями, але, спираючись на історію постання перед країною тих чи інших викликів, дозволяють виокремити причини та в науковому плані накреслити практичні шляхи подальшого розвитку аграрного сектору України.

По-перше, у наукових доробках піднімаються і вирішуються загально-економічні аспекти сучасної аграрної політики в Україні та шляхів її збалансованого реформування [1], питання продовольчої безпеки України в контексті векторів і розвитку [2], а також наукового забезпечення сучасних аграрних реформ в Україні [3].

По-друге, у дискусійному спрямуванні аналізуються стратегічні підходи до інвестування аграрного сектору України в сучасних умовах розвитку АПК [4] загалом, та земельної реформи й історії її проведення [5].

По-третє, у наукових пошуках вчених-економістів та економістів-аграріїв обґрунтовується об'єктивний процес освоєння земельних ринкових відносин [6], розглядаються шляхи досягнення рівноваги на потенційному ринку землі України в умовах пануючої нестабільності [7], аналізуються неоліберальні підходи до формування моделі ринкового обігу земель, їх можливі позитивні очікування та реальність [8].

Водночас до цієї групи доробок слід віднести і наступні дві публікації. Перша закликає при запровадженні ринку землі виявляти особливу відповідальність та приймати виважені рішення [9].

Друга містить обґрунтування юридично-процесуального забезпечення реалізації права власності на землю в Україні [10].

По-четверте, важливими постають і соціально-економічні умови та їх вплив на проведення земельної та аграрної реформ [11].

По-п'яте, аналізується стан та перспективи розвитку аграрного реформування в Україні в умовах транснаціоналізації аграрного сектора економіки [12], розкриваються новачки у співвідносинах з ЄС у програмному періоді 2021–2027 рр. з аграрних питань [13].

Відзначимо, що новітня тематика публікацій та їх зміст являють собою в значній мірі новаторський характер, мають завершений виклад дієвих практичних шляхів подолання кризових явищ в аграрному секторі економіки, окреслюють напрямки комплексного позитивного розвитку АПК України.

Література

1. Саблук П.Т. Аграрна політика та чинники її реалізації / Саблук П.Т., Лузан Ю.Я. // Економіка АПК. – 2019. – № 10. – С. 6.
2. Кузнецова І.О. Продовольча безпека України: вектор розвитку // Економіка України. – 2019. – № 11–12. – С. 60–76.
3. Месель-Веселяк В.Я. Наукове забезпечення розвитку аграрної реформи в Україні / Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. // Економіка АПК. – 2021. – № 1. – С. 60.
4. Калетнік Г.М. Стратегічні підходи до інвестування аграрного сектору України в сучасних умовах розвитку АПК / Калетнік Г.М., Козяр Н.О. // Економіка АПК. – 2020. – № 12. – С. 81.
5. Баланюк І.Ф. Земельні реформи в Україні: історія проведення / Баланюк І.Ф., Іванюк Т.Л. // Економіка АПК. – 2020. – № 1. – С. 111.
6. Саблук П. Особливості об'єктивного процесу освоєння земельних ринкових відносин // Вісн. агр. науки. – Том 99. – № 5 (2021). – С. 65–71.
7. Скрипник А.В. Досягнення рівноваги на потенційному ринку землі України в умовах макроекономічної нестабільності / Скрипник А.В., Ткачук В.А., Андрющенко В.М., Букін Е.К. // Економіка АПК. – 2019. – № 2. – С. 19–31.
8. Ходаківська О.В. Неоліберальні підходи до формування моделі ринкового обігу земель: завищені очікування та реальність / Ходаківська О.В., Могильний О.М. // Економіка АПК. – 2019. – № 9. – С. 6–18.
9. Новаковський Л., Мартин А. Запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення: потрібні відповідальні та зважені рішення // Вісн. агр. науки. – Том 97. – № 9. – 2019. – С. 5–11.
10. Новаковський Л. Юридично-процесуальне забезпечення реалізації права власності на землю в Україні // Вісн. агр. науки. – т.98. – № 1. – 2020. – С. 5–12.

11. Рябоконт В.П. Соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору / Рябоконт В.П. // Економіка АПК. – 2021. – № 2. – С. 6.
12. Шубравська О. В. Спеціалізація агропродовольчого експорту України: тенденції, драйвери, перспективи // Екон. Укр. – 2021. – №4. – С. 51–67.
13. Попова О. Л. Новації спільної аграрної політики ЄС у програмному періоді 2021–2027 рр. // Екон. Укр. – 2020. – 6:83-95.

**ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ
У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1948–1960 рр.)
ТА УКРАЇНИ (1996–2006 рр.):
ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ**

Митрофанов Д.,

*студент 1 курсу ОС «бакалавр»
спеціальності 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»
Інституту економіки і управління
СНУ ім. В. Даля*

Фомін А. В.,

*канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

Японське «економічне диво» розпочалося приблизно у 1948 р., через три роки після нищівної поразки і воєнних руйнувань, коли країна ще була під військовою окупацією. До початку 1953 р. Японія досягла довоєнного економічного рівня, якщо говорити про ВВП. Відтоді вона зберегла високі темпи зростання виробництва. Протягом 1952–1963 рр. її ВВП майже потроївся і характеризувався щорічним приростом у 9%; протягом цих же років обсяг виробництва товарів зріс у 5 разів, а споживання подвоїлося. Від початку тріумфального економічного поступу і до 70-х років Японії вдалося утвердитися в ролі могутньої промислової держави. Які основні передумови японського «економічного дива».

Американська окупаційна влада провела в країні цілий ряд важливих перетворень, які значною мірою сприяли розвитку японського суспільства і господарства. Було розпущено збройні сили, встановлено демократичні свободи, запроваджено загальне виборче право, сформовано парламент, уряд, прийнято конституцію. Окупаційні власті здійснили ряд економічних реформ. Було введено антимонопольне законодавство, згідно з яким розпущено найбільші монопольні концерни. Американські фінансові радники провели реформу податкової системи. Були зменшені податки на підприємницьку діяльність. Встановлювався твердий обмінний курс ієни. Реформи в цілому пожвавили і посилили конкуренцію підприємців, сприяли росту виробництва.

У 1946–1949 рр. була проведена земельна реформа, яка ліквідувала поміщицьке землеволодіння. Держава викупила у поміщиків і продала селянам майже 80% усіх сільськогосподарських угідь. Посилилася

конкуренція між виробниками, внаслідок чого зросла продуктивність праці, врожайність культур, розширився внутрішній ринок Японії, сформувався ринок робочої сили (частка самодіяльного населення, зайнятого у сільському господарстві, скоротилася з 48% до 8% сьогодні).

Важливу роль у повоєнній відбудові японської економіки відіграла американська допомога. Стабілізаційна лінія Дж. Доджа, якому президент США Г. Трумен доручив очолити перетворення в Японії, сприяла нормалізації фінансів, відновленню механізмів відтворення. Величезні американські капіталовкладення, а також внутрішні накопичення капіталу дали змогу повністю оновити обладнання, створити нові виробництва. У березні 1952 р. набрав чинності закон про сприяння раціоналізації виробництва. Згідно із законом підприємства отримували державну допомогу, податкові та інші фінансові пільги за умови модернізації виробництва, оновлення устаткування. Більшість підприємств скоротилась цим законом.

Японці успішно використовували зарубіжні досягнення в найсучасніших галузях індустрії. Розвиток чорної металургії йшов шляхом спорудження доменних печей великої потужності із застосування й новаторської киснево-конверторної виплавки сталі з безперервним розливом. Успішно розвивалась електрометалургія, встановлювалися потужні автоматизовані прокатні стани, впроваджувалися енерго- та матеріало-економічні технології. Японія наприкінці 70-их років перетворилася в один з найпотужніших світових центрів металургійного виробництва. Закуповуючи патенти й ліцензії на наукові відкриття, оригінальні технології тощо і вміло пристосовуючи їх до своїх умов, японці отримували величезні прибутки.

Ряд значних технічних новин народилися і були запроваджені у масове виробництво на японських фірмах. У другій половині 50-их років – нейлон, транзисторні приймачі. Японія веде перед у такій науковомісткій і технічно передовій галузі, як електронна промисловість. Головним чинником економічного зростання економіки безперечно, повсякденна наполеглива праця японського народу, його працелюбність, самовіддача, жертвовність і високий патріотизм.

Дуже ефективною виявилася в Японії система позитивного найму на роботу (патерналізму), за якою платня щорічно зростає і залежить від віку і стажу. Фірми дбають про постійне підвищення кваліфікації робітників, їх добробут і відпочинок. Японські робітники працюють інтенсивніше, за нижчу платню, у них довший робочий день, тиждень. Це впливає на зниження собівартості продукції, її ціну.

Ситуація в грошовому господарстві Японії після війни дійсно була критична. Після капітуляції фінанси Японії знаходилися в жалюгід-

ному стані. У довоєнні роки, коли весь світ переживав депресію, уряд Японії вдавалося зберігати відносно стабільну цінову ситуацію: зростання цін з 1930 але 1937 в середньому був менш 3% в рік. У наступні роки підтримувати цінову стабільність ставало все важче і важче. В цілому ціни в Японії виростили за 17 найбільш важких років (1936–1953 рр.) В 300 разів. Для порівняння, в США за цей же період ціни зросли лише в два рази, а в Великобританії – в три. Під керівництвом з Вашингтона в Японії в грудні 1948 року була розроблена програма стабілізації, офіційно іменуватися «Програма досягнення економічної стабільності, яка підлягає виконанню японським урядом», або «Стабілізаційна економічна програма дев'яти пунктів». У ній були сформульовані основні цілі і завдання нової фінансової реформи: збалансувати державний бюджет; збільшити податкові збори; строго обмежити видачу державних субсидій; стабілізувати заробітну плату; встановити контроль над цінами; посилити контроль над зовнішньою торгівлею та іноземною валютою; поліпшити систему постачання матеріалами, необхідними для розширення експорту; збільшити виробництво найважливіших видів місцевої сировини і товарів; поліпшити систему продовольчих поставок. Хронічний дефіцит державного бюджету був подоланий в 1949 р., коли доходи вперше в повоєнний час перевищили витрати. У 1952 р. період окупації завершився, все більше функцій переходило в руки японського уряду, напруження післявоєнних дискусій зменшувалася, країна поступово входила в тривалий період високих темпів економічного зростання. Найважливішими подіями цього часу стали процеси відновлення потужності колишніх дзайбацу в формі нових структур, орієнтованих на провідні банки. Почала розвиватися система кейрецу, яка представляла собою відтворення великих корпоративних конгломератів і холдингів. Завдяки цим та деяким іншим чинникам, Японія досягнула передових рубежів у світі і перетворилася в один із світових центрів.

Цілком очевидно, що перехід до системи ринкових відносин передбачає необхідність кардинальних змін і у валютно-курсовій політиці держави. Це пов'язано із появою принципово нових підходів до визначення обмінного курсу національної валюти, що відрізняються від умов планової економіки з притаманними їй жорсткими методами регулювання валютних відносин. Глибоке наукове обґрунтування генезису ролі валютно-курсової політики в перехідній економіці України неможливе без аналітичної оцінки вихідних засад цієї політики, на яких вона ґрунтувалася в умовах адміністративно-командної системи господарювання. Особливості функціонування вітчизняної економіки у цей період визначали ті умови реалізації валютно-курсової політики, які

характеризували абсолютне домінування держави в усіх сферах господарського життя. До таких вихідних засад можна, зокрема, віднести наступні:

- відсутність правових та економічних умов для конвертованості національної валюти;
- монополія держави на усю зовнішньоекономічну діяльність;
- відсутність легально діючого в країні валютного ринку із формуванням реального попиту і пропозиції на валютні цінності;
- обов'язковий продаж валютної виручки експортерами за офіційно встановленим державою курсом;
- жорсткий валютний контроль за усіма експортно-імпортними операціями, а відтак і за надходженням та розподілом валютної виручки;
- державне регулювання цін і відсутність зв'язку між внутрішніми та світовими цінами на продукцію;
- наявність системи множинних валютних курсів, тобто офіційно встановлених різних курсів валют за різними зовнішньоекономічними операціями;
- регулювання платіжного балансу країни через адміністративні обмеження (наприклад, різного роду квот на імпорт та експорт).

Зміна стратегічного курсу розвитку держави із здобуттям незалежності та початком розбудови ринкових механізмів організації господарських процесів стала поворотним моментом і у ролі валютної політики з точки зору її впливу на економічний розвиток держави. Фактично відбувалися подібні економічні процеси, які спостерігалися в усіх перехідних економіках, в тому числі у повоєнній Японії. Щодо аналогій, то економіка України у перехідний період фактично зазнала такого ж падіння, як і в роки Другої світової війни. Отже, порівняльний аналіз політики цілком доречний. В умовах ринкових трансформацій валютно-курсова політика набуває набагато більшого значення, аніж в адміністративній системі.

Власне кажучи, саме ті об'єктивні обставини, які визначають динаміку економічного розвитку у перехідний період, мають зумовлювати вибір конкретного режиму обмінного курсу, що виражає відповідну стратегію валютнокурсової політики, завданням якої як і інших напрямів державного регулювання є усунення негативних моментів трансформаційних змін господарської системи при переході до ринку. На практиці це означає вибір різних підходів у формуванні стратегії валютнокурсової політики в залежності від тих умов, у яких перебуває національна економіка на різних етапах перехідного періоду. Так, початкові умови ринкового реформування економіки визначають необхідність

запровадження такого режиму обмінного курсу, як «вільне плавання». Це пов'язано із наступними основними причинами:

1) незначний рівень офіційних валютних резервів, що не дає можливості центральному банку підтримувати фіксований валютний курс або забезпечувати «кероване плавання» через валютні інтервенції;

2) імовірність значних валютних спекуляцій у разі запровадження фіксованого валютного курсу, що зумовлено невідпрацьованістю механізмів регулювання валютного ринку;

3) спроможність вільно плаваючого обмінного курсу нівелювати негативний вплив зовнішньоекономічних факторів на стан платіжного балансу і внутрішній грошовий обіг;

4) значний бюджетний дефіцит, який зумовлює небезпеку швидкого вичерпання офіційних валютних резервів у разі спроби центрального банку підтримувати валютний курс на фіксованому рівні. Поступово, в міру розширення експортних операцій і досягнення позитивного сальдо платіжного балансу, а відтак й нагромадження офіційних валютних резервів у центрального банку з'являється можливість запровадження режиму «керованого плавання» обмінного курсу, що об'єктивніше відображає умови економічного розвитку країни загалом і зовнішньоекономічної діяльності зокрема. Нарешті запровадження режиму вільного плавання курсу національної валюти є можливим лише за обставин реалізації якісних структурних зрушень у господарському механізмі, що визначають перехід до інноваційного типу розвитку економіки та суттєвого нарощування експортного потенціалу країни передусім щодо продукції із значним ступенем переробки. Запровадження такого режиму відображає радше остаточний, незворотній перехід країни до ринкових засад організації господарського механізму та ефективну інтегрованість національної економіки у всю систему світових господарських зв'язків. Розглядаючи теоретичні засади реалізації валютно-курсової політики в умовах перехідної економіки, необхідно, в той же час зазначити, що у реальній дійсності формування валютно-курсової політики в Україні протягом усього перехідного періоду не завжди було адекватним об'єктивним вимогам трансформаційних змін в економіці. Так, уже на початку перехідного періоду з 1993 р. Національним банком України було запроваджено фіксований курс українського карбованця, що мало на меті обмеження впливу курсового фактора на динаміку внутрішніх цін з огляду на значне подорожчання імпортованих енергоносіїв. Якщо враховувати рівень інфляційного знецінення національної грошової одиниці, який у той період становив понад 10000%, то така стратегія валютно-курсової політики на перший погляд видавалась цілком логічною. У той же час вона мала і ряд своїх негативних

моментів, що визначались, зокрема, такими факторами як: зростання негативного сальдо торгового балансу і загострення проблеми дефіциту платіжного балансу; зменшення експорту продукції; обмеження валютних надходжень на внутрішній валютний ринок; збільшення відпливу капіталів за кордон; зростання обсягів спекулятивних операцій і зловживань, пов'язаних із різницею між офіційним фіксованим курсом національної валюти та реальним ринковим його значенням. У зв'язку із зазначеними негативними моментами вже наприкінці 1994 року було прийнято рішення про запровадження ринкового механізму курсоутворення національної валюти – на основі біржових торгів, що стало потужним поштовхом для розвитку внутрішнього валютного ринку в Україні і основою для збільшення валютних резервів. Конкретним реальним наслідком зазначених заходів стало зростання обсягів операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, відображаючи збільшення масштабів внутрішнього валютного ринку України загалом. При розгляді особливостей реалізації валютно-курсової політики Національного банку у цей період необхідно підкреслити, що саме грамотно виважена рестрикційна грошово-кредитна політика НБУ дозволила забезпечити належний рівень макроекономічної і фінансової стабільності упродовж 1995–1996 рр., суттєво обмеживши темпи інфляції в країні, що у кінцевому підсумку надало можливість проведення грошової реформи і запровадження гривні без будь-якої шкоди та фінансових потрясінь на внутрішньому валютному ринку. Після цього стратегію валютно-курсової політики було визначено у напрямі керованого плавання, за якого верхні і нижні межі коливання обмінного курсу гривні обмежувалися рамками, встановленого Національним банком України, валютного коридору. Проте негативні явища на світових фінансових ринках у 1998–1999 рр., що позначилися і на внутрішньому валютному ринку України, а також перехід Національного банку до експансіоністської грошово-кредитної політики, що супроводжувалась збільшенням темпів зростання грошової маси, почали виявляти істотний девальваційний тиск на валютний курс гривні. За умов обраного на той час режиму валютно-курсової політики це змушувало Національний банк України постійно розширювати рамки існуючого валютного коридору, причому в бік зниження. За таких обставин подальше утримування курсу національної валюти у наперед визначених офіційних межах породжувало лише такі негативні явища як спекулятивний тиск на динаміку обмінного курсу та швидке вичерпання офіційних валютних резервів центрального банку. Зрозуміло, що такі об'єктивні моменти визначили потребу перегляду і стратегії валютно-курсової політики, що і було здійснено на початку 2001 р., коли Національний банк України визначив режим

валютного курсу як такий, що встановлюється за результатами торгів на міжбанківському валютному ринку України. Таким чином формально було проголошено режим плаваючого валютного курсу. Утім в реальній дійсності валютнокурсова політика Національного банку України радше демонструвала жорстку прив'язку курсу гривні до долара США. І хоча механізм реалізації такої валютнокурсової політики ґрунтується на цілком ринкових засадах – через проведення валютних інтервенцій на міжбанківському валютному ринку, його кінцеві завдання не завжди адекватно відображають реальні потреби економічного розвитку України в умовах перехідного періоду.

Прикладом цього може слугувати ревальвація гривні, здійснена Національним банком у квітні 2005 р. Дані обставини визначають об'єктивну потребу формування такої стратегії валютно-курсової політики, яка б слугувала передусім реалізації цілей побудови повноцінних ринкових інститутів та інтеграції національного господарства у світовий економічний простір, що передбачає відповідність завдань валютної політики Національного банку завданням макроекономічної політики держави щодо успішного завершення ринкових перетворень.

В середині 1990-х років з визначенням курсу реформування економік пострадянських республік активно вивчався світовий досвід управління і можливості його використання в цих країнах. Думки були різні – від безпосереднього запозичення до ствердження про повну неприйнятність використання такого досвіду в специфічних умовах, в тому числі і Україні. Однак, поки що перевагу має західний досвід, тобто досвід європейських країн і США. В той же час недостатньо уваги приділяється Японії – державі з безперечно високорозвинутою економікою. Японський досвід багатогранний, і в цьому розумінні приклад функціонування японської системи управління багато в чому повчальний, оскільки він є синтезом національних ідей і кращих досягнень західного світу. Більш того, Японія на своєму прикладі довела світу, якою ефективною може бути система управління в процесі досягнення поставленої мети. Вперше інтерес до цього стилю виник у західних менеджерів в 1980-х роках. Оскільки японська економіка переживала бурхливе зростання, різні дослідники пропонували застосовувати японські методи на Заході. Проте індустріальна соціологія і теорія організації передбачали певні труднощі в застосуванні методів в іншому середовищі. В більшій частині своїх досліджень, що стосуються теми японського стилю управління, висловлювалася песимістична точка зору на це питання. Як основні аргументи проти застосування японського методу висувалися унікальність японської культури і традицій і, відповідно, унікальність стилю, відсутність винахідливості японських компаній

та ін. Деякі висловлювання ставили під сумнів так звану «японську систему», аргументуючи це тим, що ряд її основних принципів виявляється (і майже без виключення) у великих і добре відомих компаніях інших країн. Інші ставили під сумнів те, що успіх японської економіки був повністю зобов'язаний саме унікальній системі методів управління. Проте самі японці висловлювали досить оптимістичні прогнози з приводу впровадження японського стилю управління, зокрема, що стосувалося сфери виробництва і виробничих відносин. Немає сумніву в тому, що успіх високорозвиненої країни пояснюється не тільки стратегією управління. Бурхливому економічному зростанню Японії в післявоєнний період сприяли політична стабільність, низькі витрати на оборону, політика державного протекціонізму в області торгівлі, національна гордість і уміння згуртувати народ навколо ідеї національного відродження. Якщо це так, то виникає сумнів, що країни, які переймають японську модель, зможуть досягти такого ж успіху. Питання полягає в тому, а чи треба країнам з іншою культурою і традиціями повністю копіювати японський досвід?

Ряд дослідників вважає, що проблема успішного запозичення японського стилю управління залежить від того, про які саме частини їх системи йде мова. Наприклад, під сумнів ставиться застосування методів корпоративного управління. Саме відмінність корпоративного управління в Японії від управління, прийнятого в інших країнах, є одним з чинників, що обмежують можливість такого застосування. Відмінні риси корпоративного управління в умовах японського капіталізму тісно пов'язані як з конкуренцією між фірмами, так і з взаємостосунками між керівництвом і найманими працівниками. Широко відомо, що Захід покладається на ефективність ринкового механізму, який спирається на вільне розміщення капіталу, тоді як в Японії ефективність пов'язують з постійним вдосконаленням виробничого процесу або інвестиціями в компанії, які займаються постачанням запасних частин або виготовленням продукції. Більш того, виділення інвестицій здійснюється з урахуванням ділових і споріднених зв'язків цих компаній. Тому, коли західні компанії прагнуть до впровадження японського стилю управління, то багато в чому стикаються з труднощами, оскільки їх система не може адаптувати ці методи в тій мірі, як це виходить у японців. Наприклад, в Японії передумовою динамічної ефективності є відчуття справедливості у всіх соціальних і економічних питаннях. На Заході, де вважається нормальним збільшувати короткострокові прибутки за рахунок інших учасників ринку, таку атмосферу важко створити. Можна припустити, що це і не дозволяє західним компаніям досягати такого успіху, який спостерігається у японських корпорацій. Деякі дос-

лідники вважають, що виробництво в Японії не регулюється за допомогою централізованого об'єднання корпорацій або за допомогою ринку, де попитом користується конкурентоспроможна продукція. Виробництво ґрунтується на співпраці, яка припускає зв'язки або взаємні зобов'язання. Такі відносини зменшують ризик ситуації, коли один партнер обходить іншого в бізнесі. Це означає, що вартість трансакцій в Японії нижче, ніж в країнах Заходу. На думку Ronald Dore, японці ніколи не сприймали до кінця Адама Сміта з його ідеєю чистого ринку. Вони завжди наполягали на тому, що і м'ясник, і пекар, і пивовар повинні переслідувати не тільки власні інтереси, але і бути при цьому доброзичливими і великодушними. Саме це почуття обов'язку, що виходить за рамки формального контракту і є достатнім, оскільки, забезпечує ту необхідну віддачу, яка допомагає системі контрактів, заснованій на зв'язках, залишатися життєздатною. Можна тільки додати, що доброзичливість і великодушність, як відмінні риси філософії японського управління були започатковані ще в XVI–XVII століттях в соціальній етиці С. Сузукі (1579–1655), погляди якого його послідовник Б. Ісіда (1685–1744) розвинув до рівня економічної філософії, дотепер пануючої в сучасній Японії. Можна також розглядати корпоративне управління з погляду принципів, на яких ґрунтується контрактна система в Японії. Наприклад, взаємостосунки між постачальником комплектуючих частин і фірмою-виробником носять прихований і неформальний характер. Причини взаємостосунків подібного роду є сферою кадрової політики. Застосування таких принципів, як довічний найм, довгострокова кар'єра і ротація, що сприяє створенню широкої мережі тривалих особистих зв'язків між окремими менеджерами як усередині компанії, так і за її межами. В цьому і полягає дієвість контрактної системи, заснованої на зв'язках прихованого характеру. Якщо суспільство прагне індивідуалізму, то за відсутності підтримки у вигляді «сімейності» запозичені японські методи навряд чи ефективно працюватимуть. Для того, щоб японський стиль управління працював, необхідно, щоб всі зацікавлені сторони об'єднали свої зусилля. Відсутність подібної атмосфери в компанії будь-якої країни може обмежити перспективу перенесення деяких методів управління.

Коли мова йде про проблеми впровадження японського стилю управління в іншому середовищі, то слід, ймовірно, говорити не про повне його копіювання, а про ступінь розповсюдження або, застосування моделі в ділову практику інших країн. Поза сумнівом, що будь-яке запозичення методів однієї країни і їх впровадження в іншу буде здійснено набагато легше і успішніше, якщо методи управління цих країн близькі за змістом. Цьому зближенню цілком може сприяти гло-

балізація сучасного суспільства, яка є поступовим перетворенням різнорідного світового соціального простору в єдину систему, в якій безперешкодно переміщуються інформаційні потоки, ідеї, цінності і їх носії, капітали, товари, стандарти поведінки, видозмінюючи діяльність і механізми взаємодії соціальних спільнот і індивідів. З одного боку, можна припустити, що всі корпорації світу наближаються до ступеня однорідності, оскільки в умовах глобалізації технологія, ринкові умови і організаційні структури можуть зробити більший вплив на стиль управління і процеси, ніж культурні чинники. З іншого боку, існує ряд зовнішніх чинників, які, у свою чергу, частково вплинули на практику японського управління. Серед них можна назвати нові інформаційні технології і мережі, що зменшили потребу в стилі управління, що ґрунтується на людських ресурсах. Зростаюча конкурентна боротьба, змусила японських підприємців частіше звертатися до таких методів, як неповна зайнятість, достроковий вихід на пенсію, скорочення кадрів та інші чинники. Як бачимо, деякі зміни ділової практики є, проте в основі корпоративного управління в Японії ніщо не змінилося. Як і раніше важливе значення надається людському чиннику, і суспільство вважає, що компанії повинні нести і виконувати визначені, зобов'язання по відношенню до найманих працівників. Саме ця сфера управління – управління персоналом - повинна стати, на нашу думку, об'єктом пильної уваги при запозиченні японських методів управління, особливо в ті країни, де трудові ресурси є основою багатства країни. Унікальність японського досвіду також пов'язана з появою в післявоєнний період феномена «корпоративна людина». Виникнення корпоративної людини було викликано причинами економічного, соціального і культурного характеру, хоча даний феномен має корені в історичному минулому. Традиційне уявлення про даний феномен свідчить про те, що корпоративна людина – це трудоголік, повністю відданий своїй компанії, надає перевагу інтересам підприємства, а не особистим і сімейним інтересам і має тісні особисті контакти з іншими працівниками компанії. Основними якостями корпоративної людини є старанність, працьовитість, лояльність, відданість компанії та ін. Саме ці характерні риси є прикладом, коли намагаються пояснити стрімке економічне зростання Японії в епоху Мейдзі або її відродження і перетворення в могутню державу в післявоєнний період. Японці відомі всьому світу перш за все своєю працьовитістю, але думка про те, що вони працелюбиві від природи, не підтверджується історичними фактами. Японці стали працьовитими, подолавши межі колишніх соціальних традицій для досягнення особистих інтересів і цілей. Підтвердженням цьому служить так звана «працелюбива революція» (Industrious Revolution) епохи Едо в Японії. Значен-

ня «працелюбової революції» полягає в тому, що тоді у японців сформувалися уявлення про працю, а саме: якісно виконана робота повинна добре оплачуватися. Цей період дав можливість здійснити промислову революцію в Японії на початку епохи Тайсю. Основною властивістю праці стає її кваліфікований характер для роботи на верстатах, який вимагав дисципліну, що є важливою умовою фабричного виробництва. Оскільки навикі отримуються на виробництві, необхідно дотримуватися правил фабричного виробництва для того, щоб набути цих навичок і прагнути їх удосконалити. Саме такий вид праці був підготовлений промисловою революцією, а дана його якість була використана японськими корпораціями при впровадженні фірмової системи кваліфікації, що ґрунтується на навиках: по мірі того, як зростає компетенція працівника, підвищується і його статус на фірмі. Японці перетворилися у відомих трудоголівів у післявоєнні роки, коли вони об'єдналися навкруги ідеї національного відродження. Ключова роль серед промисловців того часу, поза сумнівом, належить Коносукі Мацусіта, японському богу менеджменту, засновнику відомої корпорації «Мацусіта Денкі», який у вересні 1945 року, через місяць після капітуляції країни, в своєму письмовому зверненні до кожного працівника писав: «Саме виробництво – основа відродження. Давайте підтвердимо традиційний дух ... і віддамо всі сили на відновлення країни і підйом культури». Відтоді японці віддають роботі і корпорації всі свої сили, вони стають відданими і лояльними працівниками, які працюють без втоми і безкорисно на добробут свого підприємства. Іншими словами, вони перетворюються на «людей корпорації». Оцінюючи соціальні передумови виникнення корпоративної людини, слід згадати суспільність і колективізм японської нації, зокрема, відносини між членами соціальної групи, які культивуються в японському суспільстві протягом сторіч. Ці відносини, що з'явилися у відповідь на труднощі важкого життя, яке було у більшості японців в більш ранні епохи, можна визначити: одним словом *ganbaru*, що означає «не здаватися», «продовжувати працювати, незважаючи на труднощі», бути терплячим. Вживання в складних умовах вимагало взаємодопомоги і трудової участі з боку всіх членів соціальної групи. Беззастережне прийняття членом соціальної групи концепції важкої постійної праці і боротьби одержувало матеріальну і духовну підтримку групи. В свою чергу, повна і беззастережлива підтримка при будь-яких обставинах вимагала від члена групи його повної і безумовної лояльності і відданості своїй групі, що культивувало його залежність, спочатку від сім'ї, а потім корпорації. В процесі швидкої індустріалізації і економічного зростання Японії в епоху Мейозі і період, підготовки до другої світової війни *ganbaru* поступово перетворюється в менталі-

тет народу і до теперішнього часу залишається головним гаслом життя японців. Проте взаємовідносини між корпоративною людиною і японською системою управління будуються не на стосунках лояльності працівника до своєї компанії або відносинах, які встановлюють пріоритет колективних інтересів над особистими, а навпаки, це відносини, які виховують лояльність і формують поведінку працівника в групі у відповідь на вимоги компанії. Проблема в тому, як створюються ці відносини. Звичайно, що працівник прагне досягти визначеної мети: стабільної гарантованої роботи, набуття обумовленого статусу і просування по службі. Це можливо тільки в межах визначеної компанії, так як тільки тут відбувається взаємний обмін індивідуальних інтересів працівника і інтересів компанії. На початку кар'єри працівник не володіє ні компетенцією, ні бажанням працювати саме на цю компанію, що дало б можливість вважати його корпоративною людиною. Почавши працювати, працівник вносить певний внесок, який компенсується компанією. Через певний час цей внесок збільшується по мірі набуття все більш високої компетенції, з'являється бажання задовольняти вимоги компанії. Більш того, проявляється усвідомлення відповідальності та обов'язку перед компанією. Іншими словами, виховується почуття лояльності і колективізму. В заміну компанія надає працівнику стабільну роботу, оплату у відповідності зі статусом на службовій сходинці та основними принципами японської системи управління. Проте і довічний найм, і кар'єрне зростання за віком не гарантуються працівникам автоматично. І те і інше є гарантованим тільки для тих, хто вважається корпоративною людиною, тобто для тих працівників, які володіють організаційною компетенцією і демонструють бажання її удосконалювати. Саме так організаційна компетенція і усвідомлене бажання працювати на добробут компанії є основною умовою взаємообміну на японській фірмі, а корпоративна людина може шукати свій шлях набуття стабільності в роботі і просування по службі в даних умовах. Безсумнівно, що наявність сильних моральних рис у корпоративної людини робить її надто привабливим об'єктом, коли мова йде про впровадження деяких аспектів Японської системи управління в інше середовище, наприклад, в ділову практику нашої країни. Аргументами на користь використання японського досвіду в плані формування і виховання корпоративної людини можуть служити національні, культурні традиції і звичаї слов'ян, працелюбність і старанність, обов'язковість і відданість, колективізм і спільна праця. В якості аргументу можна навести і той факт, що українських дослідників також цікавлять можливості японського досвіду управління, а саме управління персоналом. Не зважаючи на глибoku специфіку історичного і культурного розвитку, в процесі історичного

розвитку Японії і України в сфері трудових відносин склалися в достатній мірі схожі методи і підходи. Зокрема, відомий японський колективізм, постановка колективних цілей в протидію індивідуалізму і українські колективістські тенденції, які були спотворені за роки радянської влади. Якщо заглянути глибше в історію, то його витoki знаходяться в обштинному колективізмі українського селянства. Можна навести і іншу паралель між українськими і японськими стилями управління. Якщо американський майстер це «бос», тобто начальник, то японський майстер – скоріше, старший товариш, який допоможе вирішити не тільки виробничі, але і особисті проблеми. Таким чином, спільність історичного розвитку, схожі національні і культурні традиції, норми і цінності, які має українське суспільство дозволяють припустити, що запровадження японського досвіду управління може виявитися успішним і в діловій практиці України, враховуючи українську економічну і соціальну ситуацію. Важко, звичайно, припустити, що кінцевий результат не відрізнятиметься від оригіналу, оскільки японські методи управління складно поєднуються з існуючими формами організації, а вплив Заходу з його індивідуалізмом на пострадянські економіки на сучасному етапі не можна заперечувати. На жаль, реформи в Україні не були настільки стрімкими, як в Японії. Проте, зарубіжний досвід потрібно вивчати, якщо ми не хочемо жити тільки сьогоднішнім днем, а хочемо швидко і ефективно розвивати економіку.

РОДИННІ СПОГАДИ ПРО ПОДІЇ ПОЧАТКУ 1920-х РОКІВ НА ЛУГАНЩИНІ

Муранов І.,

*студент IV курсу ОС «бакалавр»
спеціальності 051 «Економіка» СНУ
ім. В. Даля*

*Науковий керівник: Фомін А.В.,
канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

Родинні спогади є надзвичайно цінним історичним джерелом, різновидом усної історії. Вони дозволяють розкрити події з огляду на місцеві особливості, міжособистісні стосунки, власні враження та відчуття, а також певні власні роздуми і судження. Все це значно збагачує як краєзнавчі аспекти історії, так і її мікроісторичний розріз.

Події, про які йтиме мова, відбувалися в Старобільському повіті Харківської губернії (на той час, зараз це один з північних районів Луганщини). Відшумувала Громадянська війна, пішли в минуле війська директорії УНР, армія кайзера, козака кіннота отамана Краснова, білополяки, армія батька Махна і «чорна гвардія» легендарної отаманши і анархістки Марусі. Єлизавета Григорівна, моя прабабуся згадувала, що при німцях все було дуже тихо і спокійно і в селлах, і в місті Старобільську працювали всі крамниці і майстерні – німці підтримували дуже чіткий порядок і законність і організовано, ешелонами вивозили зерно. Німці пішли, прийшли червоні. Потім армія Махна з ходу захопила Старобільськ, перебила всіх червоноармійців і захопила всі навколишні села. Махновці забирали худобу, зерно і коней. Вони грабували, всіх без розбору, всіх хто попадався, забирали все, що змогли відвезти. Забрали з сейфів всю чималу радянську міську казну, спалили всі радянські установи, повністю спустошили магазини, аптеки, склади та крамниці, пиячили, бешкетували і шуміли пару довгих місяців. Потім Махно безуспішно хотів з боєм наскоком захопити Луганський патронний завод. Йому вдалося захопити Біловодськ, де по телеграфу «батько» домовився з Радянською владою в Харкові і підписав угоду про військово-політичний союз. Незабаром армія батька Махна, нарешті, пішла до Криму проти армії генерала Врангеля. Єлизавета Григорівна згадувала, що одного разу їй вдалося випадково побачити отаманшу Марусю. Це була темно-русява, коротко обстрижена дама, яка нервово ходила в чорних шкіряних галіфе, начищених чоботях, з шаблею і наганом. Вона безперервно курила цигарки і рішуче віддавала по-французьки

розпорядження ад'ютантові, який дуже енергійно керував вантаженням награбованого добра в великі вози. Як і в армії Махна, над Марусиною «чорної гвардією» майорів великий чорний шовковий прапор з написом: «Анархія – мати порядку», кругом стояли тачанки, коні, вози з добром, кулемети і гармати. Слава цієї екзотичної жінки була надзвичайно велика і перевершувала навіть славу самого Махна. Люди натовпами бігали подивитися на неї. Коли Махно з Марусею пішли на Крим, повернулися червоні. Однак, незабаром дуже велика банда отамана Каменюкі (більш ніж тисяча вершників), навесні 1921 року ненадовго захопила Старобільськ. А потім в черговий раз повернулися червоні, і знову встановили «воєнний комунізм». Радянська влада встановлюється у краї постійно.

Такі надзвичайно цікаві та цінні спогади про карколомні події початку 1920-х рр. на Луганщині залишилися у родинній пам'яті.

Література

Особистий архів Муранова Івана Сергійовича. Фонд 1. Події національно-демократичної революції на Луганщині. Спр. 2. Арк. 15.

ПРОМИСЛОВА РЕВОЛЮЦІЯ В АНГЛІЇ: ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ

*Нагорянський О.,
бакалавр (гр. ІА-20д) кафедри
історії та археології СНУ ім. В. Даля
Науковий керівник: Сапицька О.М.,
к. іст. н., доцент кафедри історії та
археології СНУ ім. В. Даля*

Промислова революція – це період, так чи інакше пов’язаний з переходом економіки Англії від аграрно-феодалного до буржуазно-капіталістичного типу в 1780–1830-40 роки.

Революція була обумовлена численними відкриттями в галузі промисловості, що зумовило перехід від мануфактурного виробництва до фабричного. Наприклад, винахід Т. Ньюкменом першої парової машини докорінно змінив всю англійську промисловість і економіку, перевівши її на якісно новий рівень. Парові машини дозволяли використовувати в якості палива вугілля і позбавляли виробництво залежності від водяних двигунів. Такий винахід відкрив нові можливості та регіони для подальшого розвитку промисловості (в тому числі видобутку кам’яного вугілля). В 1820 р. з парових машин Дж. Уатта в Великобританії налічувалося 320 парових машин різної потужності. Застосування машин прискорило розвиток металургії, з’явилась галузь машинобудування (масово почали вироблятися станки для текстильних фабрик.)

Розвиток промисловості обумовив появу швидкісного транспорту, а наявність парових машин дозволяла використовувати їх в залізничному та морському транспорті. В 1812 р. був пущений пароплав по річці Клайд. В 1829 р. Дж. Стефенсон розробив перший локомотив, який мав швидкість 22 км/год, надалі цей показник був збільшений у два рази. Внаслідок розвитку парових самохідних установок в 1831 р. була відкрита залізнична сполука Ліверпуль-Манчестер. В майбутньому масове будівництво залізниць дуже якісно позначилось на економіці Англії, зробивши стабільними комунікації між важливими районами та промисловими центрами. Морський транспорт дозволяв вільно експортувати товар та отримувати імпорт. Таким чином Англія в середині ХІХ ст. посіла перше місце у світовій промисловості, перетворилась на «майстерню світу».

Промислово-торговій гегемонії Великобританії сприяла економічна політика держави. В 1840-х роках в державі був великий митний податок на закордонні товари. Коли економіка Англії зміцніла на висо-

кому рівні, то вже перестала боятися конкуренції та влада ввела повну свободу торгівлі (фрітредерство). Це позбавляло від податку товари з інших країн з метою взаємного зняття податків для англійського експорту. В результаті держава мала дешеву сировину і вільний закордонний ринок збуту.

Промислова революція зумовила відхід на задній план таких соціальних нашарувань як феодалізм та селянство і появу нових – буржуазії і найманої робочої сили. Продукція, що випускалася на фабриках була дешевою і це повело за собою витіснення мануфактур і ремісників. Машини спрощували роботу і дозволяли замінити труд чоловіка на жіночий або дитячий. Облегшення праці у свою чергу привело до зменшення заробітної плати, а жіночий труд сплачувався в 4–5 разів менше ніж чоловічий. В 1816 р. на фабриках Манчестеру працювало 6.600 дорослих й приблизно стільки ж підлітків, а в Шотландії в тому ж році з 10.000 робітників 6.800 були жінками з них молодше 18-ти 4.500. Цьому періоду була властива експлуатація дитячої праці (власники могли заставляти їх працювати по 16–18 часів). З появою підприємців і найманої робочої сили з'явився і конфлікт інтересів: інтереси підприємця і розвиток виробництва чи інтереси робітника, збільшення заробітної плати та соціальні гарантії. Перші виступи робітників були направлені проти машин. Їх звинувачували в погіршенні умов праці, зменшенні робочих місць та заробітної плати. Це явище увійшло в історію під назвою «луддистський рух» (1811–1816 рр.). Ремісники та безробітні руйнували машини, підпалювали фабрики й склади. В 1838 р. серед робітників зародився «чартистський рух» який вимагав загального виборчого права.

В період промислової революції головними прошарками населення були підприємці та наймані робітники, а традиційні шари суспільства відігравали другорядну роль і згодом зникли. Процент пролетаріату у суспільстві складав 45% робочого населення. Високого рівня набула урбанізація. В кінці XIX ст. процент міського населення складав 75%. Проте пролетаріат потерпав від експлуатації та соціального приниження з боку підприємців, а великий приток населення в промислові міста привів до нестачі житла, збільшенню орендної плати, тим самим змушуючи людей жити в хащах, а зниження ціни товарів привело до зниження зарплат.

Бурхливий економічний розвиток Британії і маса винаходів потребували наукового пояснення. Так з'явилася наука про економічний розвиток суспільства. Одним з її засновників був шотландець Адам Сміт, котрий обстоював необхідність ринкових відносин. У своїй праці «Дослідження природи й причини багатства народів» він писав, що

людське суспільство – це союз, в основі якого лежить обмін різними видами праці. Командує процесом обміну ринок. Для нормальної діяльності ринку необхідна «природна свобода», тобто не втручання держави в економіку, а лише виконувати функцію помічника. Для розвитку економіку потрібна вільна торгівля і свобода підприємницької діяльності. З точки зору А. Сміта капіталізм – це єдиний вірний та благоприємний напрямок розвитку економіки.

Отже, промислова революція справила великий вплив не тільки на економіку, але й на устрій держави загалом. У зв'язку з механізацією праці в суспільстві з'являються нові прошарки, що руйнують усі минулі традиції в усіх аспектах держави та формують кардинально інший тип економіки, перетворюючи Британію на індустріальну державу. Цей процес мав як позитивні, так і негативні наслідки. Економіка набула небувалого досі розквіту, в політичному плані держава теж займала не останні місця, бо була головним експортером в Європі. В галузі науки було зроблено безліч відкриттів і винаходів, що й обумовили прогрес в Англії. Проблемним залишається лише питання соціальної рівності та благополуччя. Як і в часи Британії аграрно-феодалного типу, місце мав контраст суспільних нашарувань, тобто панівну верхівку займали як і раніше власники (до промислової революції – феодала, а тепер буржуазія), а селянство змінилося пролетаріатом. Ще одним негативним наслідком революції можна назвати відсутність права для найманої праці. Тільки зароджувались притаманні для нашого часу соціальні гарантії, норми робочого часу, допомога безробітним. В наслідок великої урбанізації значна кількість людей була вимушена проживати у незадовільних умовах. Також механізація виробництва залишила без роботи ремісників і кустарів, товар вироблений на фабриках був значно дешевший, тому не мав конкуренції з їхнього боку.

З цього робимо висновок, що проблеми в суспільстві були зумовлені різкими змінами в різних сферах життя. Це характерно для таких кардинальних змін у державі, тому даний випадок є дуже наочним прикладом наслідків швидкої зміни традицій і устрою в державі.

ПАДІННЯ УОЛЛ-СТРІТ ЯК СТИМУЛ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ США

Нікіфоров В.,

бакалавр (гр. ІА-20д) кафедри історії та археології ЧНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Сапицька О.М., канд. іст. н., доцент кафедри історії та археології ЧНУ ім. В. Даля

Після Першої світової війни в США почався розквіт в економіці, що спровокувало ріст роздрібною торгівлі, а також розвиток будівельної та транспортної індустрії. Особливо зросла біржова активність, в результаті якої мільйони людей вклали свої гроші в акції. Банки масштабно кредитували купівлю акцій, а позичальники очікували коштом швидкого цінового росту окупити свої витрати. Внаслідок того, що кредити були дешеві, зростав й попит на них і тим самим підіймалися ціни, що заманювало все більше і більше американців, котрі бажали вкладати свої кошти в акції й тим самим збагачуватись на цьому. Цей зріст тривав до жовтня 1929 р. 25 жовтня 1929 р. відбулася так звана «Чорна п'ятниця», під час якої був встановлений рекорд щодо продажу акцій, – близько 12,8 мільйона. Проте їх вартість знизилася наступного дня до 90%. Подія, що увійшла до історії як «Чорний вівторок», відбулася у жовтні 1929 р. на біржі в Нью-Йорку, коли були продані близько 16 мільйонів акцій за цінами, нижче від контрактних. Тисячі людей, котрі інвестували у них, втратили мільярди, а ціни почали зростати.

Інвестиційні компанії та банки намагалися згладити становище внаслідок скуповування акцій, але крах неможливо було зупинити. За дві доби ринок втратив приблизно 30 млрд. доларів. Багато підприємств стали банкрутами, теж саме відбулося і з банками. Внаслідок різкого падіння цін скорочувалися виробництва, зростав рівень безробітних тощо. Аналогічна ситуація спостерігалася у 1931–1932 рр. У ці роки США дійшли до стану глибокої кризи. ВВП впало ще на 30% порівняно до 1929 р., на 80% впала також вартість і на акції промислових компаній, інвестиції впали на 98%, а безробіття сягнуло цифри у 25%.

В 1932 р. на президентських виборах переміг демократ Франклін Делано Рузвельт, котрий проголосив напрямок на «новий курс» у відповідності з теоретичними поглядами вчення Дж. Кейнса, згідно з яким, щоб забезпечити нормальне функціонування виробництва, необхідно врегулювати державну економіку та провести соціальні реформи.

Правління Ф.Д. Рузвельта та його «новий курс» стали поштовхом перетворення США на державу, орієнтовану на соціальні аспекти, підтримку безробітних, реорганізацію підприємств, підвищення мінімуму зарплатні, скорочення робочих годин тощо. У 1933 р. було створено більш ніж 4 млн. робочих місць, були організовані трудові табори, де молодь, що не мала роботи, отримувала змогу брати участь в охороні навколишнього середовища, а надані урядом кредити банками посприяли відновленню довіри людей та поповненню їх капіталу.

У сфері сільського господарства, завдяки тому, що фермерам були виплачені компенсації, було обмежено надлишкове перевиробництво і скоротились площі для обробки. Це сприяло зросту курсу долара, а національний закон про активізацію будівництва посприяв росту промислового виробництва та рівня зайнятості. Державна влада разом з цим у співпраці із профспілками та державними органами реорганізувала всю систему виробництва. Усі ці дії дали змогу Рузвельту та його уряду вийти з Великої депресії всього за 5 років. Пізніше, з початком Другої світової війни, завдяки мілітаризації ліквідувалось недовантаженість підприємств промислового характеру, рівень безробіття суттєво знизився, почався підйом економічного стану.

Отже, біржовий крах США став причиною найбільшої економічної кризи не тільки у межах країни, а й в усьому світі. Це сприяло початку Великої депресії, яка була найдовшою, найглибшою та найглобальнішою економічною кризою XX-го століття, що зачепила своєю руйнівною силою майже всі країни світу, як багаті та бідні. Проте, ця криза стимулювала локальні та глобальні процеси трансформації економічної сфери.

ІСТОРИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ВИНИКНЕННЯ НЕОКОНФУЦІАНСТВА

Овсіюк Д.,

бакалавр (гр. ІА-20з) кафедри історії та археології СХУ ім. В. Даля.

Науковий керівник: Сапицька О.М., канд. іст. н., доцент кафедри історії та археології СХУ ім. В. Даля

Неоконфуціанство – термін, введений західними дослідниками для позначення одного з головних напрямків далекосхідної філософії – оновленого конфуціанства, яке в систематизованому вигляді з'явилося у Китаї в XI ст. і завершило формування духовно-ціннісного ядра традиції культури Далекого Сходу. Цьому терміну відповідає декілька китайських термінів: Дао-Сюе – «вчення істинного шляху»; Та Лі-Сюе – «вчення про індивідуальну природу, долю, належну справедливість, принципи»; Синь-Сюе – «вчення про серце»; Ши-Сюе – «вчення про реальність»; Шен-Сюе – «вчення про священну мудрість»; Сун-Сюе – «вчення (епохи) Сун (960–1279)». Неоконфуціанство охоплює всіх конфуціанських мислителів XI–XVII ст. (Епохи Сун – Мін). У широкому сенсі неоконфуціанство – це вся сукупність повчань, створених під впливом конфуціанства в далекосхідному регіоні з XI ст. по теперішній час.

Спільною рисою давньокитайських філософських шкіл, які вели між собою гостру боротьбу, була їх політична спрямованість, їх прагнення організувати життя китайського суспільства на раціональних, «справедливих» принципах, що розумілися кожною школою по-своєму. Погляди китайських філософів були звернені не стільки до природи, скільки до людини, суспільства, держави. Їх цікавили не стільки таємниці їх навколишнього рослинного, тваринного і інших світів, скільки питання раціонального устрою і перебудови суспільного механізму. Для них було характерно прагнення переробити існуючий світ і покласти в основу організації людства ті принципи, які представлялися їм самим ідеальними. Серед всіх різних ідейно-політичних течій стародавнього Китаю найбільш помітний слід в історії, на наш погляд, залишив Конфуцій.

Щоб зрозуміти вчення та філософію Конфуція, вважаємо, що потрібно знати про перебіг його життя. Конфуцій народився в часи міжусобних війн в Китаї, після розвалу Чжоуської держави, коли почався період так званих «серединних» царств, в 552 або 551 роках до н. е. Згі-

дно з деякими дослідженнями, справжня дата народження (552 рік) була підмінена учнями Конфуція, щоб надати їй більш сакрального сенсу.

Конфуцій був нащадком знатного роду Кун. Його родовід сходить до послідовника імператора династії Чжоу Чень-вана – Вей-цзи, якому подарували за вірність і доблесть наділ (царство) Сун і нагородили належним в такому випадку титулом Чжу хоу. Один з предків Конфуція, Чжен Каофу славився глибокими знаннями давньої літератури. За деякими відомостями, він брав участь в складанні «Ши-цзин» («Книги Пісень»). Однак протягом поколінь рід Конфуція втратив колишній вплив і збіднів.

Конфуцій був сином 63-річного військового Шулян Хе й 17-річної наложниці Янь Чженцзай. Батько філософа помер коли його сину було лише півтора року, і Конфуцій з матір'ю жили у бідності. Проте, під впливом розповідей матері, у Конфуція міцніло усвідомлення того, що йому необхідно зайняти гідне його роду місце, тому він почав займатися самоосвітою. В 15 років він приступає до вивчення п'яти мистецтв: читання, каліграфії, математики, стрільби з лука, їзди на колісниці. У 19-річному віці Конфуцій одружився. Пізніше у нього народився син і дві дочки. Оволодівши п'ятьма мистецтвами, майбутній філософ отримує посаду в клані Цзи, ставши рахівником і відповідальним за худобу.

Це був час занепаду імперії Чжоу, коли влада імператора стала номінальною. Руйнувалося патріархальне суспільство, і на місце родової знаті прийшли правителі окремих царств. Катастрофа давніх устоїв сімейно-кланового побуту, міжособні чвари, продажність і жадібність чиновників, лиха і страждання простого народу – все це викликало різку критику. Усвідомивши неможливість вплинути на політику держави, Конфуцій подав у відставку і відкрив свою школу. Це допомогло йому почати реалізацію своїх основних ідей.

Він почав навчати в своїй школі всіх охочих за досить скромну плату – в'язку сушеного м'яса. Таким чином практично будь-який китаець міг отримати доступ до навчання. Загальне число учнів школи досягло 3 тисяч чоловік. При цьому відомо про 70 учнів Конфуція, які стали його наступниками на шляху поширення ідей, що утворили в результаті концептуальну основу конфуціанства, що і стало в результаті релігійним вченням.

Відомо, що Конфуцій виступав за загальну освіту, а також за визнання роботи вчителя особливою спеціальністю, або особливим способом життя. До Конфуція багаті та аристократичні родини наймали вчителів своїм синам по різним наукам. Ці викладачі повинні були пройти спеціальні іспити на можливість навчання інших. Конфуцій же на перше місце ставив навчання не стільки знань, хоча вони теж були

важливі, скільки навчання як способу трансформації людини, формування його характеру, його моральному і духовному вдосконаленню, і як наслідок, перетворення всього суспільства. Мудрець вважав, що кожен повинен займатися самовдосконаленням, і це буде приносити світу найбільшу користь. Він розробив спеціальні програми з гуманітарних дисциплін для майбутніх управлінців і керівників.

Головною метою викладання для Конфуція була розробка програм для навчання аристократії (Чюн-цу). Причому цей процес повинен був включати в себе обов'язкове самовдосконалення і встановлення міцних соціальних зв'язків. Конфуцій завжди говорив, що освіта необхідна для самої людини, а кінцевою метою є самоосвіта і самореалізація. Громадську і державну роботу філософ вважав логічним продовженням навчання, саме в цій сфері повинні застосовуватися отримані знання.

У 528 році до н.е. померла Янь Чженцзай, мати Конфуція. Слідуючи традиції, він пішов в трирічну відставку. Це дозволило філософу вивчити стародавні книги і створити філософський трактат про правила взаємин у побудові гармонійної держави. Після створення власної школи в 522 році до н. е. Конфуцій звертається до різних правителів китайських царств, які могли б втілити в життя його світогляд щодо принципів управління державою. Близько 14 років Конфуцій відвідував різні царства. Пройшов багато великих дворів, спілкуючись з правителями і виконуючи роль їх наставника. Під час своїх подорожей Конфуцій зібрав дуже багато прихильників.

У віці близько 60 років Конфуцій повернувся додому і провів останні роки життя навчаючи нових учнів, а також систематизуючи літературну спадщину минулого, «Ши-цзин» («Книга Пісень»), «І-цзин» («Книга Змін») тощо. У кінці Конфуцію довелося цілком присвятити себе педагогічній діяльності. Конфуцій помер в 479 році, коли йому було 73 роки. З матеріалів висловлювань і бесід вчителя, учні склали книгу «Лунь Юй» («Бесіди і судження»). Ця книга ввібрала в себе низку біографічних деталей життя Конфуція. Також були створені «Да-сюе» («Велике вчення») – книга про шляхи вдосконалення людини і «Чжун-юн» – про шляхи досягнення гармонії.

Саме конфуціанство виникло в Китаї на рубежі VI–V століть до н. е. В оригінальному найменуванні конфуціанства (жу) відсутня вказівка на ім'я його творця – Конфуція. Своє якісно нове етико-філософське вчення Конфуцій підкреслено ідентифікував зі спадщиною «святих мудреців» (шен) правителів напівміфічної давнини, вираженим головним чином в історико-дидактичних і художніх творах, найстаріші і найавторитетніші з яких – канони «Шу-цзин» і «Ши-цзин».

Після смерті Конфуція його учні та послідовники утворили різні напрямки, яких до III століття до н. е., за свідченням Хань Фея, було вже не менше восьми. Вони розвивали етико-соціальні ідеї Конфуція («Так Сюе», «Сяо цзин», коментарі до «Чунь цю») і наявні в його вченні космологічні уявлення («Чжун юн», «І-цзин», «Сі чи чжуань»). Дві цілісні і протилежні одна одній інтерпретації конфуціанства в IV–III століттях до н. е. запропонували Мен-ци і Сюнь-ци. Перший висунув тезу про початкову «доброту» людської природи (син). Згідно Сюнь-ци, людська природа спочатку зла, тобто від народження прагне до вигоди і плотських насолод, тому зазначені благі якості повинні бути прив'язані їй ззовні, шляхом постійного навчання. Мен-ци зосередився на дослідженні морально-психологічної сторони людського існування, а Сюнь-ци – соціальної. Ця розбіжність позначалася і в їхніх поглядах на суспільство: Мен-ци сформулював теорію «умілого управління» (жень чжен), засновану на пріоритеті народу над духами і правителем, включаючи право підданих скидати порочного государя. Сюнь-ци порівнював правителя з коренем, а народ – з листям і вважав завданням ідеального государя «завоювання» свого народу, зближуючись тим самим з ворожим для конфуціанства – легізмом.

У II столітті до н. е. Конфуцій був визнаний «некоронованим царем», або «справжнім володарем» (су ван), а його вчення знайшло статус офіційної ідеології. Це була перемога над головним конкурентом в області соціально-політичної теорії – легізмом та інтеграцією ряду його кардинальних ідей у суспільне життя. Зокрема було визнано компромісне поєднання етико-ритуальних норм (чи) і адміністративно-юридичних законів (фа). Конфуціанство стало всеохоплюючою системою завдяки Дун Чжуншу, який, використавши відповідні концепції даосизму і школи Іньян цзя, надав їй деякі релігійні риси (вчення про «дух» і «Волю Неба»), необхідні для офіційної ідеології централізованої імперії.

В епоху Хань (кінець III століття до н. е. – початок III століття н. е.) було створено «Ханьське конфуціанство», основним досягненням якого була систематизація ідей, народжених «золотим віком» китайської філософії (V–III століття до н. е.). Реакцією на проникнення в Китай буддизму в перші століття н. е. став синтез даосизму і конфуціанства у «вченні про сокровенне» (Сюань Сюе). Поступове наростання як ідейного, так і соціального впливу буддизму і даосизму викликало прагнення до відновлення престижу конфуціанства, що призвело до створення неоконфуціанства, біля витоків якого стояли Ван Тун (кінець VI–початок VII століть), Хань Юй і Лі Ао (VIII–IX століття).

УКРАЇНА-ЄС: ІСТОРИЧНИЙ ВЕКТОР ВЗАЄМОДІЇ

Сапцицька О.,

*канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

Популярний нині термін «вектор», що прийшов у гуманітарну сферу з природничих наук, часто використовується задля посилення акцентування на фактор руху, динаміку, формування комплексу активних дій тощо у тій чи іншій галузі функціонування державних чи соціальних суб'єктів.

У контексті цього, але дещо за рамками такої гуманітарно-політичної дефініції терміну «вектор», у своїй доповіді ми хотіли би дослідити власне не хронологію чи просторову багатовимірність співробітництва та відносин між Україною та Європейським Союзом, але зосередити свою увагу на висвітленні важливості історичних досліджень для сьогодення Європейського Союзу та інтеграції українських історичних студій у науковий простір європейської спільноти.

Як слушно зазначав Віце-президент Національної академії наук України та Голова Секції суспільних і гуманітарних наук С.І. Пирожков: «Будь-яка країна, якщо вона є не об'єктом, а суб'єктом історії, мусить мати цивілізаційний проект – ескіз бажаного майбутнього [1]». To be an active voice, not passive.

В рамках цього концепту «цивілізаційного проекту для суб'єкту історії» виокремимо три ключові, на наш погляд, позиції – *key points* креслень «ескізу бажаного майбутнього», на які варто завжди звертати увагу.

Історичний перебіг розвитку людської цивілізації як такої дуже чітко демонструє, що для досягнення успішних результатів державотворення та сталого розвитку державних систем, майбутнє тактично, а особливо – стратегічно, обов'язково має проектуватися з урахуванням досвіду минулого. Бігаючи по колу та наступаючи раз за разом на умовні «граблі» з покоління в покоління, циклічно створюючи та переживаючи певні однотипні «больові» моменти, наслідуючи єдину модель побудови державної архітектури, най і хибну, але вже звичну, – важко сподіватися на прогрес.

Так само не є продуктивним умовно «нульовий» фундамент державотворення, така собі *tabula rasa*, на котрому періодично у світовій історії певні політичні кола чи діячі намагаються побудувати нежиттєздатні державні утворення. При цьому весь глобальний, регіональний чи

локальний історичний досвід на рівні формування «нової» соціально-культурної політики проголошується як непотрібний, а його носії винищуються або знаходяться під постійною загрозою покарання.

І третій критичний для напрямку вектору державного розвитку фактор – це виникнення можливостей, меж та власне ситуацій маніпуляцій історичними фактами на угоду певним владним чи опозиційним колам. Чим більша кількість так званих «білих плям» у історії того чи іншого народу, що виникли в силу існування комплексу різноманітних соціально-економічних та політичних негараздів, тим легше вдаються такі маніпуляції. І стратегічно це є шлях до руйнації країн та націй.

Щоб цьому запобігти, потрібна злагоджена конструктивна системна взаємодія владних структур, наукових установ та суспільства у цілому. Тому у рамках заявленої тематики та формату дослідження варто звернутися до позитивного, на наш погляд, досвіду збереження історичної спадщини та відкритого обговорення певних проблематичних моментів з урахуванням та об'єктивним аналізом досвіду минулого. Ми не будемо зупинятися на державних, регіональних чи локальних наукових інституціях у історичній сфері, бо вони є структурними елементами інституцій глобального європейського масштабу. Для наочної ілюстрації ми акцентуємо увагу на двох знакових у царині історії інституціях Європейського Союзу та нещодавньому науковому заході, що безпосередньо розкривав для європейської спільноти історичне підґрунтя певних соціальних аспектів сучасного формування громадянського суспільства в Україні.

Отже, перша наукова організація – це Інститут Європейського університету у Флоренції, або Університет Європейського Союзу (EUI) – це міжнародна унікальна наукова організація, що була створена державами-членами ЄС відповідно до спеціальної конвенції у 1972 р. задля підготовки докторів наук та проведення наукових досліджень у гуманітарній та соціальній галузях, як найважливіших для формування векторів європейського розвитку. Доречно вказати, що до складу цього наукового центру входить усього чотири відділення: економічних наук, юридичних наук, політичних та соціальних наук, історії та цивілізації [2]. Департамент історії та цивілізації спеціалізується на глобальному, порівняльному і транснаціональному підходах до вивчення історії Європи у загальносвітовому масштабі з 1400 року [3].

У 1983 р. після постанови Ради Європейських співтовариств і рішення Комісії Європейських співтовариств відкрити свої історичні архіви для публіки був заснований Історичний архів Європейського союзу (НАЕУ). Наступна угода в 1984 р. між Європейською комісією та EUI заклала основу для створення архівів у Флоренції. Практично

НАЕУ відкрив свої двері для дослідників і громадськості в 1986 р. З тих пір було підписано Рамкову угоду про партнерство 2011 р. між ЕУ і Європейською комісією, котра посилила роль Історичного архіву у зберіганні та наданні доступу до архівних фондів інститутів ЄС. У березні 2015 р. Рада Європейського Союзу внесла поправки в правила 1983 р., прийнявши новий Регламент Ради. Згодом, 15 квітня 2015 р., було підписано нову Рамкову угоду про партнерство між ЄС і Європейською комісією, що встановлювала рамки для розширеного співробітництва і партнерства між НАЕУ і інститутами ЄС. [4] Третю рамкову угоду про партнерство між ЄС і Європейською комісією було підписано в 2019 р.

Метою Історичного архіву ЄС є зберігання і доступ для досліджень архівів, депонованих інститутами ЄС відповідно до тридцятирічного правила, що регулює доступ до архівних матеріалів, збирання і зберігання особистих документів окремих осіб, рухів і міжнародних організацій, що беруть участь в європейській інтеграції, сприяння дослідженням з історії Європейського Союзу, просування суспільного інтересу до європейської інтеграції та підвищення прозорості функціонування інститутів ЄС. Дітер Шленкер, директор Історичного архіву Європейського Союзу, так висловився щодо мети функціонування НАЕУ: «Спільна європейська пам'ять найкраще відображена і збережена в Історичних архівах Європейського Союзу, де зберігаються документи інститутів Європейського Союзу разом з паперами першопрохідців і провидців, політичних лідерів і численних європейських голосів руху, асоціації та політичні групи [5]».

З 2012 р. Історичний архів Європейського Союзу розташовується в будівлі пам'ятки архітектури XV ст. – на виллі Сальвіаті у Тоскані. Його фонди на сьогодні нараховують 443325 архівних файлів у 272 справах, 15 196 бібліотечних одиниць, 551 докторську дисертацію, 60578 фото, 2129 плакатів, 8213 аудіозаписів та 897 усних інтерв'ю, 1219 відеозаписів та фільмів, проведена інвентаризація 330 артефактів [6].

Повертаючись до української сторони питання, нагадаємо, що відносини Україна-ЄС почалися в грудні 1991 р. після листа Міністра закордонних справ Нідерландів, як головуючої в Раді Європейських Співтовариств держави, де він від імені ЄС офіційно визнав незалежність України. Першою правовою основою відносин між Україною та ЄС, яка започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань стала Угода про партнерство та співробітництво (УПС) від 14 червня 1994 р. (набрала чинності 1 березня 1998 року). У преамбулі цієї Угоди, йшлося, зокрема,

що «бажаючи зміцнювати міжлюдські контакти, беручи до уваги тісні історичні зв'язки й дедалі ближчі відносини між Сторонами, а також їхнє бажання посилити й розширити ці відносини в амбітний та інноваційний спосіб» відбулося її підписання [7]. 1 вересня 2017 р. після тривалого процесу ратифікації усіма державами-членами нова Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі.

У якості яскравого практичного прикладу співробітництва історичної спільноти ЄС та України можна навести он-лайн лекцію представника Національної академії наук України Георгія Касьянова 12 травня 2021 р., котру презентував департамент історії і цивілізацій Університету Європейського Союзу на тему «The Good, the Bad and the Ugly: Images of the Other in the Ukrainian Memory and History, 1990s–2010s» [8], присвячена проблемам новітнього історичного підґрунтя формування етнічної, культурної та цивілізаційної нетолерантності на теренах України.

З огляду на все вищевказане хочемо зазначити, що історія, як сфера наукових досліджень задля отримання певного практичного результату – сталого розвитку країни в усіх сферах, на наше глибоке переконавання, має бути ще більш точною та прискіпливою, ніж інші соціальні та гуманітарні науки, бо часто хибно інтерпретовані чи перекручені історичні факти здатні вирішувати долю цілого народу чи певних соціальних груп. Тому ми вважаємо, що Україні при формуванні прозорої державної історичної політики все ж варто придивитися до позитивного досвіду збереження та прискіпливого відтворення історії. Втім, тішить те, що Україна поступово інтегрує свої історичні пошуки відповідей на актуальні, проблемні та, навіть, подекуди болючі питання у європейські історичні студії на умовах рівноправного діалогу, при цьому не втрачаючи своє, українське.

Література

1. Пирожков С., Хамітов Н. Західна цивілізація та євроатлантичне партнерство України. – Режим доступу: <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/02/55.pdf> – Заголовок з екрану.
2. Офіційний сайт Університету Європейського Союзу. – Режим доступу: <https://www.eui.eu/en/home>.
3. Офіційна сторінка Департаменту історії та цивілізацій Університету Європейського Союзу. – Режим доступу: <https://www.eui.eu/en/academic-units/departament-of-history-and-civilisation>. – Заголовок з екрану.
4. Постановление Совета (ЕЭС, Евратом) № 354/83 от 1 февраля 1983 года об открытии для публики исторических архивов Европейского экономического сообщества и Европейского сообщества по атомной энергии. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX>:

- 31983R0354&qid=1427281881827&from=EN – Заголовок з екрану; Решение Комиссии № 359/83 / ECSC от 8 февраля 1983 г. относительно открытия для публики исторических архивов Европейского сообщества угля и стали. – Режим доступа: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31983S0359:EN:HTML> – Заголовок з екрану; COUNCIL REGULATION (EU) 2015/496 of 17 March 2015 amending Regulation (EEC, Euratom) No 354/83 as regards the deposit of the historical archives of the institutions at the European University Institute in Florence . – Access mode: <https://www.eui.eu/Documents/Research/HistoricalArchivesofEU/Official-Documents/Council%20regulation-EU-2015-496.pdf> – Title from the screen.
5. Про Історичний архів Європейського Союзу. – Режим доступу: <https://www.eui.eu/en/academic-units/historical-archives-of-the-european-union/about-the-historical-archives> - Заголовок з екрану.
 6. Офіційна сторінка Історичного архіву Європейського Союзу. – Режим доступу: <https://www.eui.eu/en/academic-units/historical-archives-of-the-european-union>
 7. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text – Заголовок з екрану; Угода про асоціацію між Україною та ЄС. – Режим доступу: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/ugoda-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes> - Заголовок з екрану.
 8. Анотація он-лайн лекції Г.Касьянова «The Good, the Bad and the Ugly: Images of the Other in the Ukrainian Memory and History, 1990s - 2010s» . – Режим доступу: <https://www.eui.eu/events?id=535934>. – Заголовок з екрану.

ЯКІСНІ ТА КІЛЬКІСНІ ЗМІНИ ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ В УКРАЇНСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (у другій половині 90-х рр. ХХ ст.)

Сафонова Н. М.,

*канд. іст. н., доцент кафедри історії
і археології СХУ ім. В. Даля*

З набуттям Україною незалежності в 1991 р. за короткий час на кінець 90-х років відбулися зміни у суспільно-політичному і соціально-економічному розвитку країни, що водночас позначилося й на розвитку системи освіти.

За архівними та інші джерелами, якісні зміни професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів України були обумовлені обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру. Об'єктивні обставини, на наш погляд, пов'язані із реформуванням самої системи вищої освіти. Поява нових спеціальностей і перехід до підготовки фахівців різних кваліфікацій об'єктивно вимагали не просто підвищення кваліфікації, а суттєвої перекваліфікації професорсько-викладацьких кадрів. Зміна годин на викладання певних дисциплін призвела до перерозподілу чисельності викладачів за спеціальністю. Збільшення педагогічного навантаження стало причиною зменшення загальної кількості викладачів у кожному вищому навчальному закладі. На цьому позначилась і складна демографічна обстановка, до того ж на деякий час відбулося скорочення прийому абітурієнтів до вищих навчальних закладів. Внаслідок економічної кризи на початку 90-х рр. ХХ ст. та зниження державною обсягів фінансування вищої школи помітно погіршилось матеріальне становище викладачів, які мали низький рівень оплати праці [1, 75]. До суб'єктивних причин, на нашу думку, слід віднести, по-перше, усвідомлення педагогічною інтелігенцією необхідності суттєвої перекваліфікації в умовах деідеологізації та демократизації суспільства під час модернізації освітньої сфери. По-друге, пошук шляхів особистісної реалізації та матеріальної спроможності викликав значну інтелектуальну еміграцію (зовнішню) та професійну міграцію (внутрішню), що взагалі загрожувало небезпекою деінтелектуалізації викладацького корпусу вищої школи.

До початку 90-х років ХХ ст. у вищих навчальних закладах України сформувався певний склад викладацьких кадрів, які застосовували методи навчання і виховання, визначені концепцією розвитку радянської системи вищої освіти. Проте такий стан змінився з розпадом СРСР. У першій половині 90-х рр. ХХ ст. в розвитку вищої освіти України

виникли суттєві труднощі. Зменшився прийом до вищих навчальних закладів, що зумовило зменшення обсягу навчальних годин. По суті припинилося своєчасне фінансування, в тому числі й для оплати праці професорсько-викладацького складу. Це призвело до того, що значна кількість викладачів добровільно залишала роботу у вищих навчальних закладах. При цьому чимало з них, в тому числі докторів і кандидатів наук, емігрували в інші країни. Так, лише за період з 1991 по 2003 рр. з України емігрувало 587 докторів наук. Найбільша їх кількість припадає на 1994-1996 рр. – відповідно 90, 59 і 83 особи, коли українська наука і освіта були в глибокому економічному занепаді. Найменше – 13 докторів наук – виїхали за кордон у 2003 р. За період з 1996 по 2003 рр. з України емігрували 986 кандидатів наук. Найбільше їх виїхало у 1996 р. – 184, найменше у 2003 р. – 79 осіб [2, 5]. Серед емігрантів переважали висококваліфіковані викладачі, які володіли новітніми технологіями викладання і ефективними формами виховання студентів. Ряд із них працювали завідувачами кафедр, очолювали методичні ради факультетів. Еміграція інтелектуальної еліти виявилась багатопланою проблемою. Для держав же СНД вона мала ще одну грань. Йдеться про так звану внутрішню «еміграцію». В науковій літературі зустрічаються дані про те, що її обсяги приблизно в 10 разів перевищували зовнішню: лише у 1992 р. в комерційній структурі зі сфери науки і освіти перейшло майже 27% наукових співробітників, а в окремих регіонах – до 50%. При цьому не можна не враховувати, що зовнішня еміграція веде до інтелектуальних втрат для країни-донора. Але якщо вчений, що емігрував, продовжує свою професійну діяльність після зміни країни мешкання, то для світової науки, образно кажучи, його не втрачено. Внутрішня ж еміграція веде до відриву від наукового співтовариства, що для вченого при сучасних темпах розвитку науки надолжити упущене вже практично неможливо, а для держави це виявляється вкрай економічно та морально небезпечним. Так, у 1992–1995 рр. суттєво змінився якісний склад викладацького корпусу: кількість докторів і кандидатів наук у вищих навчальних закладах помітно скоротилася. Так, якщо наприкінці 80-х рр. ХХ ст. у вищих навчальних закладах України працювало до 85 тис., то у 1996 р. – близько 80 тис. викладачів. У 1990 р. серед викладачів вищих навчальних закладів нараховувалось 5400 докторів наук (6,35%) і 29816 кандидатів наук (35%). У 1996 р. цей показник дещо знижується відносно докторів наук (4606 – 5,8% їх складу) і збільшується щодо кандидатів наук (32285 – 40,4%). Із викладачів 5228 (6,3%) мали звання професора, а 26665 – доцента (33%). Без ступенів і звань працювало 43109 викладачів (53,8%).

На зміну якісного складу професорсько-викладацького складу вплинула і співпраця вищих навчальних закладів із науково-дослідними інститутами Національної та галузевих академій України. Так, вчені з провідних галузей науки залучались до навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах як сумісники для читання лекцій та керівництва дослідженнями з певних наукових проблем. У ряді науково-дослідних закладів діяли вузівські філіали, співробітниками яких були науковці за своєю фаховою спеціальністю. На кафедрах технічного, економічного і сільськогосподарського профілю значна кількість сумісників збільшилась за рахунок науковців академічних інститутів.

Водночас реформувалася система підвищення кваліфікації та перепідготовки викладацьких кадрів. Завдання післядипломної освіти полягали в тому, щоб забезпечити поглиблення професійних знань, умінь за спеціальністю при здобутті нової кваліфікації, наукового ступеня або одержання нового фаху на основі наявного освітнього рівня і досвіду практичної роботи. При цьому враховувалась кон'юнктура ринку праці, а також й те, що післядипломна освіта мала виступати засобом соціального захисту громадян і водночас забезпечувати потреби суспільства у висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівцях. Оскільки серед професорсько-викладацького складу майже 63% становили особи у віці понад 60 років, постало питання про заходи з розширення аспірантури і докторантури у наукових установах та вищих навчальних закладах, про що свідчать архівні та статистичні факти [3, 439]:

У 1990–1998 рр. у наукових установах і вищих навчальних закладах України на третину збільшилась кількість вищих навчальних закладів, які мали докторантуру, удвічі – аспірантуру. Чисельність докторантів зросла на 73%, а аспірантів – більше як удвічі. У названі роки зросла і кількість осіб, які захистили докторські та кандидатські дисертації – відповідно на 37,8% і втричі. Понад 450 аспірантів захистили кандидатські і 120 докторантів докторські дисертації. Їх підготовка проводилась у 134 вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації [4, 17]. За досить короткий проміжок часу вжиті заходи вплинули на кількісний та якісний склад викладачів вищих навчальних закладів, про що свідчать дані наведеної таблиці 1.

Наведені дані свідчать, що у 1996-1998 рр. відбулися суттєві позитивні зміни у складі докторів і кандидатів наук, професорів і доцентів за віком. У певній мірі відбулося збільшення кадрів вказаних ступенів і звань до 40 років (докторів наук – удвічі, кандидатів наук – на 4,2%) [5]. Майже в чотири рази збільшилась кількість осіб вказаного віку серед завідувачів кафедр. Водночас зменшилась кількість викладачів

з вказаними ступенями і званнями віком 60 і старше років (серед професорів на 6,8%, доцентів – на 16,4%). Серед завідувачів кафедрами таке зменшення осіб віком 60 і старше років становило 15,7%. Помітні зміни відбулись серед цієї категорії віком 45-59 років. Зокрема, збільшилась кількість докторів (на 1,6%) і кандидатів наук (майже на 8%), професорів (майже на 4%) і доцентів (більше як на 13%). Серед завідуючих кафедрами цей показник склав 56,4% [6, 112].

Таблиця 1

**Розподіл фахівців вищої кваліфікації за віком у системі
Міністерства освіти та науки України у 1996-1998 рр. (у %)**

	доктори		кандидати		професори		доценти		зав. кафед-рою	
	1996	1998	1996	1998	1996	1998	1996	1998	1996	1998
До 40 років	0,8	1,5	14,1	18,3	0,1	0,4	3,1	6,5	1,2	4,7
41-49	11,4	13,8	20,3	27,5	5,9	6,8	18,0	27,0	16,4	20,8
50-59	33	31,8	26,1	27,2	23,2	26,4	29,1	33,2	27,8	35,6
60-65	29,7	28,1	18,5	18,7	30,1	32,8	21,9	23,6	21,4	26,6
Понад 65 років	25,1	24,8	11,2	8,3	40,7	33,5	27,9	9,8	33,2	12,3

Всі ці обставини суттєво позначилися на подальших змінах у складі викладацьких кадрів українських вишів. Вони визначили тодішні реалії освітянських змін, уможливлючи реалізацію отриманої вищої освіти.

Література

1. Алексеев Ю.М. Україна: освіта і держава (1987-1997 рр.). – К.: Експрес-Об'ява, 1998. – 110 с.
2. Молодшає вітчизняна наука // Урядовий кур'єр. – 2004, 5 листопада. – № 211.
3. Статистичний щорічник України за 1998 рік. – К., 1999. – 465 с.
4. Матеріали до формування Державного реєстру закладів освіти України за рішенням Міжгалузевої акредитаційної комісії. – К., 1994. – 113 с.
5. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 128.
6. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – 451 с.

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА ОСВІТНЯ КРИЗА

Січкаренко Г. Г.,

*д-р. іст. н., професор кафедри
документознавства і інформаційної
діяльності, Державного
університету телекомунікацій*

Сьогодні вища освіта в світі переживає серйозні трансформації з досить не визначеним майбутнім. Такий стан називають кризовим. Інституційна криза вищої освіти була усвідомлена західними вченими ще з 1970-х рр. [1]. Вона обумовлена, перш за все, перетворенням вищої освіти на масову, падінням якості освіти та руйнуванням класичної моделі університетів. На інформаційному етапі розвитку суспільства класична вища освіта перестала задовольняти потреби людини та ринку праці. Найбільші зміни, що відчула вища школа, пов'язані з різким зменшенням державного фінансування; девальвацією дипломів; необхідністю узгоджувати вузівську діяльність з урядовою політикою та економікою тощо. Все згадане вимагає переосмислення ролі вищої освіти в інформаційному суспільстві.

Сьогодні класичні методи університетського управління довели свою неефективність і університети вимушені керуватись категоріями прибутковості. Виникла жорстка конкуренція за студентів, професорів, фінансування досліджень, значно інтенсифікувалась праця викладачів і співробітників. В Європі стали поширюватись університети, які перетворились на «підприємницькі», «корпоративні», заклади «академічного капіталізму» тощо. Це привнесло підприємницьку культуру в академічне середовище. Держава радше підтримує споживачів освітніх послуг – студентів (клієнтів), ніж надавачів послуг – університети та викладачів. Аналогічна картина спостерігається і в Україні.

В цьому контексті на провідне місце виходить питання якості споживача освітньо-інформаційних послуг. В аудиторії приходять маса студентів, які не проходили жорсткого відбору на спроможність сприймання складного знання та тривали зусилля для їх опанування. Молодь, вихована в постіндустріальному суспільстві екранно-кліповою культурою, переважно не схильна або не спроможна до сприйняття фундаментального знання. В них сформувались навички задоволення інформаційних потреб через інформаційно-комунікаційні інтернет-технології.

До вагомих мінусів «кліпової культури» та похідного від неї «кліпового мислення», яке спостерігається у маси сьогоднішніх студентів,

виступає те, що людина не приучена довго концентруватися на певній інформації, занурюватись до великих або складних текстів. Людина звикає сприймати інформацію в полегшеній формі, як розвагу, звикає до постійної зміни повідомлень і прагне все нових. Також для «кліпової культури» і «кліпової свідомості» характерним є відображення різних ознак об'єктів, без урахування взаємозв'язків між ними, відсутність цілісної картини сприйняття та аналізу інформації. Освітяни, вчені в різних країнах висловлюють стурбованість тим, що молодь мало читає і не розуміє змісту прочитаного. Учні та студенти швидко забувають те, чого вони вивчали, їм складно осилити першоджерела, твори класичної літератури в повному обсязі. Звісно молодь стає досить податливою до маніпуляції та зовнішнього впливу [2].

Між тим, «кліпова свідомість» як прояв інформаційної культури є своєрідною захисною реакцією на інтенсивний глобальний інформаційно-комунікаційний процес і сприяє соціальній адаптації людині. «Кліпова свідомість» захищає людський мозок від інформаційного перенавантаження, прискорює реакцію людини, яка швидше реагує на різномірні стимули та зміни. Американський психолог Лари Розен зазначає, що сильна сторона «покоління інтернету» – це здатність до одночасного виконання багатьох завдань, яка значно збільшилась. Такі люди можуть одночасно слухати музику, спілкуватися в чаті, «серфити» по інтернету, редагувати фото і робити при цьому уроки або працювати [2]. Але, зазначимо, це одночасне перебування туг і там призводить до досить поверхового сприйняття інформації.

Зростаючі інформаційні потоки роблять процеси сприйняття, розуміння та оцінювання інформації все більш складними. «Кліпова культура» виступає складовою інформаційної культури, яка набирає ознаки масової. Це протистоїть академічній університетській культурі, що розвивалась протягом 800 років. Між тим, вимоги до вищої школи з боку суспільства сьогодні спрямовані на задоволення запитів «споживачів освітніх послуг». Чим далі тим більше знижується попит та потреба на інтелектуальне знання й університетам нав'язується неприродний для них тип культури, що остаточно змінює їх природу, становище та місію в суспільстві.

Отже, нинішні кризові процеси в розвитку вищої школи відбуваються серед іншого під впливом масової інформаційної культури. У цьому криється загроза втрати університетом своєї місії творця елітарної духовної культури і перетворення його в економічну корпорацію. «Кліпова культура» прагне до адаптації будь-якої інформації під режим мас-медіа, масової культури, ускладнюючи для громадян раціональне розуміння дійсності. Кращі університети сьогодні шукають конкретної

відповіді на питання: яким чином пристосуватися до соціальних змін, пов'язаних з інформаційним суспільством і пануванням відповідної інформаційної «кліпової культури» і при цьому максимально зберегти підвалини університетської академічної культури? Для України ці питання стають цим далі, тим більш злободенними.

Література

1. Кумбс Ф. Г. Кризис образования в современном мире: Системный анализ / Пер. с англ. Москва: Прогресс, 1970. 261 с.
2. Косенко А. Чем опасно клиповое мышление и как с ним бороться. Look At Me. URL: <http://www.lookatme.ru/mag/how-to/inspiration-howitworks/207449-clip>.

СПОГАДИ М. ХРУЩОВА ПРО ОСОБИСТІ ВІДНОСИНИ У КОЛІ РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА НАПРИКІНЦІ 1930-х РОКІВ

Сергієнко С. Ю.,

*канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

Мемуари М. Хрущова є одними з небагатьох свідчень вищого керівника України 30-х років і ці спогади є вельми цінними, тому що відображають стан справ з точки зору людини, яка мала всебічну інформацію про життя вищого керівництва того часу.

Автор спробує на основі мемуарів М. Хрущова висвітлити особисті відносини в колі радянського керівництва наприкінці тридцятих років ХХ ст.

Зважаючи на те, що Хрущов наприкінці 1930-х років був керівником України, увага, насамперед, буде приділена українським реаліям.

Як тільки М. Хрущов з очільниками ЦК ВКП(б) в 1938 році почав підбирати собі кадри для роботи в Україні, він намагався розкрити характер майбутнього колеги, що було дуже важливим для налагодження нормальних особистих відносин. Кадри підбиралися в Москві з числа українських більшовиків, яких, як зазначав М. Хрущов, «було багато». Постало питання про другого секретаря ЦК КП(б)У. На цю дуже важливу посаду підбрали М. Бурмистенка. Хрущов з ним познайомився, і він справив дуже добре враження, як зазначив автор спогадів, «ми зійшлися з ним характерами» [1]. Тобто для особистих відносин була добра основа.

Йшов 1938 рік. Кадровий голод був страшний. Як писав Хрущов: «Україною немов Мамай пройшов, не було... ні секретарів обкомів партії в республіці, ні голів облвиконкомів» [1]. У цей же час очільник українського НКВД О. Успенський «буквально завалив ЦК доповідними записками про «ворогів народу». Арешти продовжувалися» [1]. Тут слід зауважити, що голову українського НКВД підбирав не Хрущов, а московські керівники. Вже один цей факт свідчить про неминучу недовіру у особистих відносинах, які з самого початку були напруженими. Успенський наполягав на арешті М. Рильського, звинувачуючи відомого поета в націоналізмі. Хрущов намагався втлумачити завзятому чекісту, що «не можна кожного українця, який розмовляє українською мовою, вважати націоналістом» [1]. Варто нагадати, що в Росії в ці роки не було гучних звинувачень у російському націоналізмі, а в Україні так званий «буржуазний націоналізм» був дуже тяжким звинуваченням,

який часто тягнув за собою вищу міру покарання – розстріл [2]. Тому керівники України боялися потрапити в «націоналісти» і з насторогою відносилися до тих, хто був запідозрений у цьому. Успенський же намагався нависити ярлик націоналіста на будь-якого авторитетного українця.

Він часом відверто ігнорував вказівки Хрущова. Нагляд з боку лідера українських більшовиків за діяльністю місцевого НКВД був формальним і він в своїх мемуарах це визнає. Якось при розслідуванні однієї із справ «ворога народу» Хрущов сказав, щоб не розстрілювали підозрюваного, доки не проясняться всі обставини. Однак підозрюваний був розстріляний, хоча всі обставини справи не були розкриті. Безпосередньо вплинути на Успенського в цьому питанні Хрущов явно не міг.

Але коли виявилось, що деякі чекісти знахабніли так, що почали писати сценарій справи «ворогів народу» ще до її відкриття і «підганяти» на роль зрадника голову Раднаркому України Д. Коротченка, то Хрущов змушений був звернутися за допомогою до Сталіна. Після цього декількох «сценаристів» з НКВД України розстріляли. Тут, вважає Хрущов, зіграло роль те, що Сталін знав Коротченка особисто і не повірив, що він може бути зрадником. Якби не це, «то результат для Коротченка був би сумним» [1].

Мемуари Хрущова свідчать, що особисті відносини в керівництві України в той час були не дуже товариськими. С. Косіора, який десять років очолював КП(б)У, проводжали в Москву на нову роботу «доволі сухо». Не менш «сухими» були відносини з головою ВУЦВК України Г. Петровським. Хрущов свідчить: «Григорій Іванович Петровський морально почував себе в той час в Україні дуже погано». Його зять був розстріляний, а син сидів у в'язниці. У вищих керівників склалася думка, що Г. Петровський «не твердо стоїть на позиціях генеральної лінії партії», тому відношення до нього було насторожене. Як вважає М. Хрущов, ця настороженість йшла від Сталіна. Не дивно, що і сам Хрущов відносився до Г. Петровського з насторогою [1]. Керівник України М. Хрущов був настільки залежний від Сталіна, що без його дозволу навіть не наважився привітати свого колегу Г. Петровського з 60-ти річчям. Ось як він сам про це згадує: «Я сказав Сталіну, що наближається 60-річчя Григорія Івановича і потрібно б його відмітити, тому хочу запитати, як це зробити? Він (Сталін) подивився на мене: «60 років? Добре. Влаштуйте на його честь обід у себе. Запросіть його з дружиною і членів його родини, а більш нікого». Хрущов зробив так, як забажав Сталін: влаштував обід у себе на дачі, на який запросив Г. Петровського з сім'єю. Обід пройшов доволі напружено. Як зізна-

ється Хрущов, веселими не були ні він, ні його гість. Г. Петровський швидко розпрощався і пішов додому [1]. Цей випадок яскраво описує, якими були особисті відносини у вищих керівників України в ті роки.

Визначальною рисою стосунків вищих керівників України була підозріливість. Недовіра один до одного пронизувала особисті стосунки керівників вищого рівня особливо в другій половині тридцятих років. Вони знали, що НКВД збирає на них «матеріал». Але Сталін намагався представити справу так, ніби органи діють самостійно і він не має на них впливу. Коли М. Хрущов, будучи очільником України, поскаржився Сталіну, що на нього НКВД збирає компромат, Сталін відповів: «Так, бувають такі перекручення. І на мене також збирають матеріал» [1]. Матеріал збирали на все вище керівництво окрім Сталіна. Коли, наприклад, М. Хрущов вирішив призначити на посаду прокурора УРСР Р. Руденка, то в особовій справі зазначили, що і на нього є показання «ворогів народу» і тому «потрібно стежити за ним» [1]. Можна тільки уявити собі атмосферу спілкування в таких умовах, коли ніхто не впевнений в тому, що за тобою не стежать, а коли стежать, то дуже вірогідні тяжкі наслідки.

Подібне становище було і в Москві. Хрущов свідчить, що коли в 1938 році зайшла мова про призначення першим секретарем Московського міського партії О. Щербакова, виявилось, що на нього є свідчення про його ворожу діяльність. Постало питання, як бути. Сталін «ходив, ходив, думав, а потім каже: «Давайте так. Призначимо все ж таки Щербакова, але до Щербакова необхідно приставити другим секретарем московську людину, яку б ми добре знали, і йому потрібно сказати, що є матеріали про те, що Щербаков пов'язаний з ворогами народу, і попередити, щоб він стежив за ним» [1]. Ось на такій основі і будувалося особисте спілкування керівних кадрів.

Отже, з одного боку М. Хрущов підкреслює, що важливу роль в особистих відносинах грав характер людини, і тому він намагався підібрати для роботи в Україні людей з відповідними якостями. З іншого боку, контроль з боку вищого керівництва, постійна підозріливість, котра була складовою поведінки радянських керівників, інтриги з боку НКВД, без сумніву, викривляли нормальні людські відносини. На особисті відносини керівників України значно впливав і страх потрапити в «буржуазні націоналісти». Це, у порівнянні з Росією, було специфікою України. Надалі ця проблема потребує більш детального наукового дослідження.

Література

1. Никита Сергеевич Хрущев. Воспоминания (книга 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/MEMUARY/HRUSHEW/wospominaniya1.txt>. Заголовок з екрану. (Дата перегляду: 12.04.2021).
2. Юридична газета online 03.11.2020 [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://yur-gazeta.com/golovna/cey-den-v-istoriyi-83-roki-tomu-v-urochishchi-sandarmoh-rozstrilyali-cvit-ukrayinskoji-inteligenciji.html> Заголовок з екрану. (Дата перегляду: 15.04.2021).

РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА СЛОБОЖАНЩИНІ (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.)

Слісаренко О.,

*бакалавр (гр. ІА-200д) кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля.*

*Науковий керівник: Сапицька О.М.,
канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля.*

Освіта — це цілеспрямована пізнавальна діяльність людей, яка ставить за мету отримання знань, умінь та навичок або щодо їх вдосконалення. Вона є основою розвитку особистості, нації, держави. Завдяки освіті суспільство відтворює й нарощує свій інтелектуальний, духовний, економічний потенціал.

Розвиток церковнопарафіяльних шкіл у період 1905–1914 рр., характеризується повільним занепадом церковних шкіл, результатом чого стало урядове рішення про їх ліквідацію. Сільські церковні школи Харківської єпархії розміщувалися в особистих оселях духовенства, церковних або громадських спорудах, що переважно не відповідали санітарно-гігієнічним вимогам до проведення в них занять.

Сільські початкові школи відрізнялися не лише метою, але і складом учнів.

Наприклад, у недільних школах вчилися не лише діти, але й дорослі, які в свій час «не мали можливості навчатися».

Різний був і термін навчання в школах. Так, у школах грамоти навчання тривало 2 роки, у недільних школах – 3 роки.

Церковнопарафіяльні училища та сільські школи різних відомств поділялися на однокласні та двокласні. В однокласних церковнопарафіяльних училищах та сільських школах школярі навчалися 3 роки, в двокласних – 5 років. Умови функціонування сільських народних початкових шкіл були важкими.

Про це свідчать, по-перше, матеріальне становище шкіл, та, по-друге, політика уряду Російської імперії.

З усіх сільських початкових навчальних закладів сільські школи були підпорядковані одному з трьох відомств: Земству, Синоду або Міністерству Народної Освіти; школи грамоти, недільні школи та церковнопарафіяльні училища – Духовному відомству, приходські училища – Міністерству Народної Освіти.

Тенденції, що склалися в розвитку освіти на Донеччині в кінці XIX – початку XX ст., слід назвати прогностичними тому, що вони на рівні теорії закладали основи для розвитку нового погляду на природу багатьох педагогічних явищ.

У школах навчання велося російською мовою, але в результаті складних процесів взаємодії етнічних культур формувалась повага до мовного розмаїття.

До тенденцій розвитку освіти на Донеччині в кінці XIX – початку XX ст. слід віднести посилення уваги до виховної спрямованості процесу навчання в школі. Видатні педагоги того часу підкреслювали, що школа повинна готувати дітей до служіння сім'ї, суспільству й державі.

Виховання повинно сприяти всебічному розвитку розумових, духовних і фізичних сил людини. Саме тому серед провідних тенденцій у розвитку освіти на Донеччині слід назвати гуманізацію роботи школи й педагогічної думки.

Грамотність становила основу демократизації культури, сприяла окультуренню широких народних мас. Саме тому система освіти на Донбасі розвивалася поступово й удосконалювалася на базі різних типів навчальних закладів (гімназії, реальні училища, вищі початкові училища, церковно-приходські школи, приватні, земські школи).

Основною ланкою початкового навчання до реформи народної освіти були церковно-приходські школи, які у пореформений час втратили свою монополію внаслідок появи земських шкіл.

Крім того, існували «домашні школи грамоти», які виступали дешевим способом поширення грамоти серед селян.

Відзначимо, що у всіх повітах Катеринославської губернії працювали приватні школи, які мали право відкривати тільки росіяни чи ті, хто прийняв підданство. Найбільш відомі приватні школи – Гавриловське училище Ю. Флета та Н. Денисової (Бахмутський повіт, 1892 р.), училище О. Молохової (м. Луганськ, 1889 р.) та інші.

Незважаючи на те, що в першій половині XIX ст. Слобожанщина перетворилася на провідний центр освіти, церковні школи залишалися головною формою початкової освіти для найбільш вразливих верств населення, особливо сільського.

Таким чином можемо підвести підсумки про можливість у здобутті освіти 1980–1914 рр. на Слобожанщині:

- Діти селян мали змогу навчатися лише в початкових школах і не мали доступу в середні і вищі навчальні заклади.

- Початкові навчальні заклади різних відомств відрізнялися метою, терміном навчання та змістом.

- Шкільна освіта в Україні (друга пол. XIX – початок XX ст.) розвивалося в контексті освітніх російських реформ та під впливом закону про повну заборону української мови 1876 р.

- На кінець XIX ст., якщо порівнювати з серединою XIX ст. початкових шкіл на Україні стало в 12 разів більше, проте нагальні потреби в початковій освіті вони не могли задовольнити. Рівень початкової грамотності наприкінці XIX ст. по різних губерніях Слобожанщини коливався в районі п'ятнадцяти-двадцяти відсотків, тобто якість навчання у народних школах була вкрай незадовільною. Хоча напередодні 1917 р. ситуація з освітою на Слобожанщині дещо поліпшилася, та на всій території України все ще не було ні одного навчального закладу, де б викладали українською мовою. Також жодна українська школа не перебувала на утриманні державою.

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ЕКОНОМІКИ (1949–1959 рр.): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Степенко А.,

студентка 1 курсу ОС «бакалавр»

спеціальності 051 «Економіка»

СНУ ім. В. Даля

Науковий керівник: Фомін А.В.,

канд. іст. н., доцент кафедри історії

та археології СНУ ім. В. Даля

Поразка Третього рейху призвела до кардинальних соціально-економічних та політичних змін для німців. Німеччина була поділена на окупаційні зони, а з 1949 р. відбувся її остаточний розділ на Федеративну Республіку Німеччина та Німецьку Демократичну Республіку. У 1945 році, внаслідок Потсдамської конференції, Німеччина залишилась окупована союзниками і поділена на чотири окупаційні зони: радянську, американську, британську, французьку. Як такого німецького уряду не існувало, повноваження повною мірою належали окупаційним адміністраціям. Дане повідомлення ставить за мету розкрити заходи щодо посилення конкурентоздатності західнонімецької економічної моделі у світовій економіці та закладання підвалин економічного успіху сучасної Німеччини – першої економіки Європи. Адже перехід від милітаризованої, планово-централізованої економічної моделі відбувався у напрямку соціально орієнтованої ринкової економіки західного зразка, у якій засади конкурентності дійсно відігравали провідну роль.

Головним натхненником економічних перетворень у ФРН став Людвіг фон Ерхард – міністр економіки в уряді Конрада Аденауера, а згодом – канцлер ФРН. За його задумом, основним рушієм економічного поступу та економічним регулятором мав стати ринок. Перетворення передбачали значне обмеження державного втручання. Цей гранично ліберальний для того часу підхід спирався не тільки на нинішні реалії повоєнного ослабленого держави, політику демократизації, демілітаризації, денационалізації та денацифікації, але і на ордоліберальну «теорію порядку» австро-німецьких теоретиків в особі В. Ріпку, Ст. Ойкена, Ф. Бема, А. Рюстова та ін. В умовах лібералізації економіки головною дійовою особою мав стати приватний підприємець. Підвищена увага та підтримка держави розвитку дрібного і середнього підприємництва в короткостроковій перспективі забезпечили суттєве зростання зайнятості, скорочення дефіциту товарів на післявоєнному споживчому ринку.

Відповідними законами забезпечувалася вільна конкуренція та створення антимонопольного відомства. Поступово був напрацьований закон, що вступив в дію 1 січня 1958 р., відомий як «картельний». У той же час, ухвалено законодавство щодо недопущення довільного ціноутворення та значного завищення цін. У фінансовому секторі ставка була зроблена на тверду національну валюту – дойчмарки, яка прийшла на заміну девальвованій рейхсмарці. Відповідно, зведення практично до нуля відсотків інфляції, забезпечення вільної конвертованості, стало базою для інвестицій та заощаджень на далеку перспективу. У той же час, німецька економіка стала економікою, яка брала на себе соціальні зобов'язання, гарантувала широкі права громадян на освіту, медичну та соціальну допомогу.

Найбільш непростий період реформ закінчився 1954 р., до того часу рівень виробництва в ФРН в 2 рази перевищив показники 1936 р. У першій половині 1950-х рр. середньорічні темпи економічного зростання в Німеччині були найвищими серед розвинутих країн і становили 19%, що, однак, не було виключною заслугою послідовної політики реформаторів. Високі темпи були зумовлені передусім низьким вихідним рівнем, з якого почалося відродження національного господарства. З часом зростання істотно сповільнилося, а уряд зіткнувся з проблемою інфляційної кризи. Подолавши його, країна продовжувала розвивати своє господарство.

До середини 1950-х років ФРН вийшла на друге місце в світі після США за обсягом золотовалютних запасів. Зміцнилося її положення на світових ринках. Поряд з Францією, Західна Німеччина стала рушієм європейської інтеграції. До початку 1960-х рр. вона забезпечувала понад 60% видобутку вугілля, близько 50% виробництва сталі, 40% експорту і 35% імпорту на загальноєвропейському ринку. Отже, не дарма стрімкий економічний ривок цієї країни отримав визначення «німецьке економічне диво». Його основними складовими стали: послідовна стратегія щодо створення соціального ринку, допомога передових індустріальних країн, потужний внутрішній потенціал країни, що включав передову інженерну думку, глибокі традиції виробничої, організаційної культури німецького народу та ін. Слід також врахувати, що міцний ривок ФРН забезпечувався також і стрімкою модернізацією індустріального сектора економіки, безупинним запровадженням новітніх технологій.

ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА ШЕПТИЦЬКОГО ТА УГКЦ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 рр.

Степченко Д.О.,

студент 1 курсу ОС «бакалавр»

спеціальності 081 «Право»

юридичного факультету СНУ

ім. В. Даля

Науковий керівник: Фомін А.В.,

канд. іст. н., доцент кафедри історії

та археології СНУ ім. В. Даля

Напад Німеччини на радянські території став надзвичайно важким і серйозним іспитом для всього населення України. Не залишилася осторонь трагічних подій і Українська греко-католицька церква. Особлива роль захисника від нацистських переслідувань і терору щодо українців та євреїв в цей період була в УГКЦ.

Метою даних тез є аналіз діяльності митрополита Андрія Шептицького та УГКЦ в період німецької окупації 1941–1944 рр.

Німецько-радянська війна 22 червня 1941 року стала черговою неоднозначною та трагічною сторінкою для УГКЦ. У наступі німецьких військ Шептицький бачив певні перспективи для розвитку Греко-Католицької Церкви, сподіваючись поширити діяльність Уніатської Церкви на сході України та на території Білорусі, частини Росії, оскільки керівництво Райху не мало яскравої антирелігійної політики, навпаки, намагалося використати релігійний ренесанс, який неминучий у роки лихоліть та відродження церковного життя на свою користь. У зв'язку з цим досить передбачувано виглядає пастирський лист від 1 липня 1941 року, виданий після окупації Львова нацистськими військами, написаний у не властивій для обережної політики, що проводиться Церквою за таких обставин, митрополит Шептицький відкрито вітає німецьку армію: «Побідоносну Німецьку Армію вітаємо як визволителя від ворога. Установленій владі віддаємо належний послух». У цьому ж зверненні він поблагословив «державну адміністрацію України» на чолі з Ярославом Стецьком [1, с. 1]. Отже, греко-католицька церква також підтримала і створення Української держави під протекторатом Райху. На наш погляд, це свідчило про нерозуміння справжніх політичних намірів окупантів та спроби лестивими зверненнями добитися прихильності та підтримки ідеї автономної української держави та церкви. Також слова подяки загарбникам Шептицький висловив у своєму зверненні від 5 липня: «Побідоносну німецьку армію..., вітаємо з

радістю і вдячністю за звільнення від ворога. У тій важкій історичній хвилині ззиваю Вас ... до вдячності для Бога, вірності для його Церкви, послуху для Влади і усильної праці для добра Батьківщини... Щоби Всевишньому подякувати за все, що дав і упросити потрібних ласк на майбутнє, кожний душпастир відправить в найближчу неділю по отриманні цього закликів до Богослужби та по пісні «Тебе Бога хвалим...» внесе многолітствія побідонасній німецькій Армії та Українському Народові» [2, с. 1]. 10 липня 1941 р. митрополит видав «Послання до духовенства», в ньому він зобов'язує своїх священників «мати приготовлений прапор німецької армії – червоне полотнище, а на ньому вишита на білому фоні свастика – який можна вивісити на своєму будинку» [3]. Як було заявлено в посланнях папського нунція в Будапешті, вони і їх духовенство ледь пережили радянську окупацію з усіма супутніми їй небезпеками і нещастями [4]. На нашу думку, саме з цієї причини священство святкувало несподіване звільнення Церкви і забули про терор, що спалахнув одразу після прибуття німецької армії, включаючи масові вбивства, масові страти та інші звірства.

Що стосується німців, то вони намагалися підтримувати партнерські, хоч і віддалені, відносини з греко-католицькою ієрархією, що їм було необхідно, щоб спонукати селян виконувати свої квоти на доставку продовольства і заохочувати молодих людей добровільно працювати в Німеччині. Вони також надавали духовенству невеликі матеріальні пільги, такі як виплата їм щомісячної платні в розмірі 50 рейхсмарок як «добровільної підтримки», дозволили знову запровадити релігійне навчання у програми початкових і середніх шкіл і дозволили знову відкрити духовні семінарії, закриті під час радянського періоду [5, с. 87].

Варто відзначити, що подібна підтримка приносила німцям певні позитивні результати. Так, 25 липня 1941 р. Андрій Шептицький у зверненні до хліборобів помічав: «Німецькій Армії маємо якнайбільше помагати, бо ж їй завдячуємо визволення від большевицької неволі. Для власного добра, для добра нашої держави, мусимо підчинитися справедливим жаданням і приказам німецької військової влади» [6].

Також слід зазначити, що митрополит активно закликав молодь до праці у Німеччині, розповідаючи у своїх повідомленнях про можливість вивчити чужу мову, пізнати світ і людей, а також набратися життєвого досвіду [7].

Слід зазначити, що у відносинах з ОУН Шептицький глибоко шкодував про розкол, що стався в її рядах, який він розглядав як «нестерпний національний злочин», і сподівався, що зможе зцілити його, звернувшись до лідера одного з двох ворогуючих угруповань полков-

ника Андрія Мельника. Проте розрив виявився набагато серйозніше, ніж припускав Шептицький, і тому він був змушений відмовитися від своїх зусиль. Аналогічно його участь в роботі Ради сеньйорів (пізніше відому як Українську національну раду), над якою він взяв на себе почесний протекторат, виявилась майже зовсім непродуктивною [5, с. 73–89].

Зазначимо, що після невдалих спроб вплинути на політичні події, Шептицький повернувся до більш звичної області діяльності – релігії. У серії послань Українському православному архієпископу Хелмському Іларіону Огієнко (21 жовтня 1941 р.), православному єпископату України (30 грудня 1941 р.) і української православної інтелігенції (3 березня 1942 р.) митрополит знову відродив свою мрію про досягнення релігійного єдності серед українців, що, за його словами, дало б їм «потужний імпульс для досягнення національної єдності».

З часом погляди митрополита і греко-католицької ієрархії на нових окупантів ставали все більш критичними та жорсткими. 14 січня 1942 р. Шептицький був одним з п'яти підписантів листа Гітлеру, в якому критикувалася політика Німеччини на окупованих територіях і негативне ставлення німецької влади до політичних, соціальних і культурних прагнень українського народу. Пізніше, у своєму листі від 29–31 серпня 1942 р. Папі Пію XII митрополит висловив своє повне засудження нацистського режиму, який він розглядав як «систему брехні, обману і грабежу» і насмішку над усіма націями цивілізованості і порядку. Саме в цьому контексті Шептицький розглядав так зване остаточне вирішення єврейського питання, яке представляло величезну морально-етичну проблему [8, с. 627].

Особисті стосунки Шептицького з євреями завжди були мирними, навіть серцевими. На знак поваги він говорив на івриті з лідерами єврейських громад, які вітали його Торою під час його регулярних пастирських візитів по всій Галичині. Наразі, під час найбільшого терору по відношенню до євреїв, митрополит надав притулок численним жертвам нацистських переслідувань у своїй власній резиденції в Св. Георгії і в ряді монастирів, що знаходилися під його юрисдикцією. Лише з ініціативи та за погодженням митрополита Шептицького, було захищено греко-католицьких монастирях близько 150 євреїв, включаючи дітей.

У лютому 1942 р. він направив особистий лист рейхсфюреру СС Генріху Гімлеру, в якому висловлював жаль з приводу того, що відбувалося масове винищення євреїв. І нарешті, у своєму найзнаменитішому і в багатьох відношеннях найтрагічнішому пастирському листі «не убий» від 21 листопада 1942 р./4 грудня 1942 р. митрополит засудив всі форми вбивств. У тексті послання не було ясно зазначено, кого Шепти-

цький мав на увазі: євреїв, переслідуваних їх мучителями; українців і поляків, залучених в нещадну боротьбу взаємного знищення; або націоналістичних екстремістів, залучених в братовбивчий і саморуйнівний кривавий загул. Однак, не згадуючи нікого конкретно, в листі була зазначена святість людського життя і засудження тих, хто, проливаючи невинну кров, ставив себе за межу людського суспільства [9].

По мірі того, як різні політичні групи і фракції в українській громаді втрачали своїх послідовників, вплив Греко-Католицької Церкви, здавалося, зростав. У той час як в перші місяці німецької окупації Церква трималася порівняно тихо і дозволяла військово-політичній руці ОУН домінувати в ситуації, вона ніколи не втрачала свого унікального становища серед своїх віруючих. Церковна ієрархія спробувала надати заспокійливий вплив, знизивши інтенсивність українсько-польського протистояння і запобігти, у міру своїх можливостей, будь-які екстремістські ексцеси. Тим часом перегрупування сил всередині української громади посилювало значення митрополита Шептицького як основного політичного чинника. Навіть польські підпільні кола визнали в доповіді своєму уряду у вигнанні в Лондоні, що митрополит виявляв велику незалежність і громадянську мужність і надавав позитивний вплив на своє духовенство. Водночас Греко-Католицька Церква не відмовилася від своїх надій на поширення унії в Придніпровській Україні. Після того, як Святий Престол підтвердив призначення екзархів на всю територію СРСР, Шептицький закликав молодих священників зі своєї архієпархії готуватися до місіонерської роботи. В результаті цих зусиль були засновані греко-католицькі парафії в Києві, Житомирі, Вінниці, Кам'янець-Подільському, Проскурові та інших містах, а українські чернечі ордени також готувалися проповідувати Євангеліє в завойованих районах Сходу. Ці зусилля неодноразово зривалися негативним ставленням нацистської влади. Духовенство латинського обряду розглядало місіонерське завзяття Шептицького як реалізацію політичних амбіцій без будь-яких шансів на тривалий успіх і обурювалося відмовою греко-католицької ієрархії брати участь у конференціях польського єпископату в Генеральній Раді, які регулярно проводилися під головуванням архієпископа Краківського Адама Сапегі.

Зазначимо, що політика нацистської влади з самого початку була спрямована на те, щоб посварити поляків з українцями, тим самим полегшуючи їм самим контроль над країною з мінімальними зусиллями. невеликі послуги, надані одній групі, були ретельно збалансовані тими, які були надані іншій громаді, але таким чином, щоб жодна з них не відчувала себе достатньо сильною або захищеною, щоб кинути виклик верховній владі своїх німецьких загарбників [8, с. 645–648].

Доки німці могли продовжувати свій наступ на схід, який влітку 1942 року привів їх до Волги і нафтових родовищ Кавказу, нацистська адміністрація була в змозі підтримувати хоча б видимість порядку в підкореній Галичині і здійснювати ефективний контроль над місцевим населенням. Однак нищівна поразка під Сталінградом докорінно змінила ситуацію. Після того, як (аура) ефект непереможності, що оточував вермахт, розсіявся, всі відкриті і таємні вороги Третього рейху готувалися до нового етапу боротьби або, принаймні, переслідуванню німецької армії, яка повільно, але неухильно відтіснялася з радянської території. Саме в цей вирішальний момент губернатор Галичини Отто Вехтер представив керівникам українського Центрального комітету в Генеральній раді пропозицію про створення українського військового підрозділу, який братиме участь у боротьбі Німеччини проти Радянського Союзу. Обидві фракції ОУН відкинули цю пропозицію і закликали своїх членів не брати участь у підприємстві, яке обіцяло мало конкретних переваг українській стороні, водночас запламувавши добре ім'я всього українського національного руху, виставивши його вірним союзником Третього рейху. Однак керівники українського Центрального комітету вважали, що дисципліноване і добре підготовлене військове формування могло б стати ядром української національної армії. В свою чергу греко-католицькі єпископи Галицької церковної провінції опублікували свій спільний Пастирський лист від листопада 1943 року, попереджаючи свою паству про те, що на їхню країну ось-ось опуститься повна темрява, що становить смертельну загрозу не тільки існуючому соціальному порядку, а й самому виживанню українського народу. Як пізніше зауважив Шептицький у своєму зверненні до Ради священників Львівської архієпархії, який провів дуже продуктивні засідання в період як радянської, так і німецької окупації, наближалася безпрецедентна історична катастрофа найбільшого масштабу, викликана не тільки зовнішніми подіями, а й власними діями українців, і її наслідки могли визначити долю українського народу на століття вперед. У сформованій ситуації вкрай важливо запобігти зростанню політичного екстремізму і соціального радикалізму, які, якщо їх не зупинити, в кінцевому підсумку можуть обернутися проти самої Церкви. В цілому митрополит став більш поміркований у своїх висловлюваннях і, коли німецька влада попросила його засудити собор Російської Православної Церкви (який 8 вересня 1943 року обрав Сергія Страгородського Патріархом Московським і всієї Русі), він відмовився зробити будь-яку офіційну заяву з цього питання. Крім того, незважаючи на тиск губернатора Вехтера і його заступника Бауера, Шептицький не включив ніяких антирадянських коментарів в Різдвяне послання своїй пастві, яке тран-

словалося в січні 1944 року, швидше за все, для того, щоб не викликати ворожості у Рад, чії переможні армії тільки що перетнули довоєнний кордон Польщі. У міру того, як польсько-українські сутички ставали все більш інтенсивними, митрополит, як повідомляється, заявив про свою готовність звернутися зі спільним пастирським листом до двох ворогуючих громад, підписаним ним самим і римо-католицьким архієпископом Львова Твардовським; останній, однак, відмовився співпрацювати, заявивши, що польська громада не несе відповідальності за цей конфлікт. На початку березня 1944 року радянська армія увійшла на територію галицької церковної провінції і до вересня того ж року взяла під свій контроль більшу її частину (за винятком Апостольської адміністрації Лемка). Відчуваючи глибоку огиду до поведінки відступаючої німецької адміністрації, Шептицький змушений був готуватися до неминучого повернення радянського режиму, який, на той час, відкинув антирелігійну позицію [10].

У висновку зазначимо, що, не зважаючи на початкову неоднозначну позицію митрополита, Українська Греко-Католицька Церква відіграла значну роль у захисті українців і порятунку євреїв. Церква намагалася використати надзвичайно складну і протирічну ситуацію для відстоювання національних інтересів, відновлення греко-католицької церкви, якій вдалося витримати нищівних ударів за часів першої радянської окупації її традиційних теренів.

Література

1. Пастирський лист їх Ексселенції Митрополита Андрея Шептицького до Українського Народу // Воля Покуття. 1941. 16 лип. (№ 4) 6 с.
2. Слово Митрополита До Духовенства і Вірних Архієпархії // Українські щоденні вісті. 1941. 5 лип. (№1). 6 с.
3. Послання Їх Ексселенції митрополита Андрія Шептицького до духовенства // ЛАСВ. 1941. Липень (№ 7).
4. Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти в Будапешті про стан Львівської Архієпархії (1941 р., листопада 7, Львів) / Митрополит 276 Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 2: Листування. С. 953-954.
5. Паньківський, Кость. Від держави до Комітету / Кость Паньківський. – 2-ге вид. Нью-Йорк; Торонто: [s.n.], 1970. 150 с.
6. Послання Їх Ексселенції митрополита Андрія Шептицького до хліборобів // Українські щоденні вісті. Львів, 1941
7. «Хай Господь благословить Вашій праці» Письмо Митрополита Андрея Шептицького до тих, що від'їжджають на роботу до Рейху // Тернопільський голос. 1943. 28 лют. (№9). 8 с.

8. Patry, A. (1965). Le saint-siège. *Les Cahiers de droit*, 6(2), 21–28. URL: <https://oi.org/10.7202/1004147>
9. Shimon Redlich, «Sheptyts'kyi and the Jews during World War II» in Paul Robert Magocsi, ed., *Morality and Reality: The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*, ed. Paul Robert Magocsi. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Ukrainian studies. 145-162 p.
10. Himka, John-Paul. «2. Confessional Relations in Galicia». *Galicja*, edited by Christopher Hann and Magocsi, Paul Robert, Toronto: University of Toronto Press, 2018. 22-35 p.

АЛЬФРЕД РАССЕЛ УОЛЛЕС (1823–1913) – ВИДАТНИЙ АНГЛІЙСЬКИЙ НАТУРАЛІСТ, ОСНОВОПОЛОЖНИК ЗООГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

Пилипчук О. Я.,

*д-р біол. н., професор, зав. кафедри
екології та безпеки життє-
діяльності Київського інституту
залізничного транспорту
Державного університету
інфраструктури та технологій МОН
України (м. Київ)*

Наведені матеріали присвячені видатному англійському вченому-натуралісту, мандрівнику, продовжувачу славних традицій англійської науки, великому патріоту Англії Альфреду Расселу Уоллесу. Його наукові погляди на розвиток природознавства того часу багато в чому лягли в основу формування і розвитку світової природничої думки. Сфера його наукових інтересів була достатньо широкою – ботаніка, зоологія, зоогеографія, фізіологія рослин, селекція, еволюційна теорія, ландшафтознавство, астрономія, космогонія і т.д. Цей був високоосвічений дослідник, який чудово володів декількома іноземними мовами. Але найголовніше, А.Р. Уоллес першим проклав нові шляхи в зоогеографічній науці, став засновником нових її напрямів. Адже ця благородна мета залишається незмінною протягом усієї історії розвитку світового природознавства.

Сьогодні, коли у світ виходить таке фундаментальне дослідження про життя, творчість і громадську діяльність цього великого сина Англії, ми історики науки й техніки України свято шануємо пам'ять про тих, хто перебував біля витоків різних напрямів науки і техніки – Альфреда Рассела Уоллеса і видатного Чарльза Роберта Дарвіна, які так чудово доповнювали один одного. Вони були засновниками еволюційної теорії.

А.Р. Уоллес був яскравою, як сьогодні кажуть, харизматичною особистістю, займав активну громадську позицію, не відступав від своїх принципів. Власне цим можна пояснити дуже широке коло інтересів і сфер його діяльності. Він був чудовим оратором, його лекції користувалися незмінним успіхом, він не полишав цю діяльність протягом усього свого життя.

У 1868 р. А.Р. Уоллес видав книгу, яка підсумовувала найважливіші факти і узагальнення, здобуті під час подорожі на острови Індоне-

зії. Книга називалася «Малайський архіпелаг, країна орангутанга і райської пташки». Написана у звичайній формі, вона незвичайно багата на думки і факти і тому мала особливий успіх – витримала 10 видань тільки в Англії (останнє у 1891 році). Вона також була перекладена на різні мови світу (у 1872 р. російською), нагороджена золотими медалями Королівського товариства, Паризького Географічного товариства тощо.

Окрім встановлення багатьох нових видів птахів і комах, а також багато фактів з біології та географічного поширення тварин і рослин основним результатом досліджень А. Уоллеса було розмежування органічної природи Малайського архіпелагу на два відділи: індо-малайський, куди відносяться великі острови Калімантан, Суматра, Ява, Австрало-Малайський, а також острови по узбережжю Нової Гвінеї та Молукські острови. Острів Сулавесі, згідно А. Уоллеса, займає проміжне і досить таки самостійне місце. Межа між цими відділами протікає на схід від о. Яви, між двома маленькими островами Балі і Ломбок, а відтак по глибокій протоці, яка відділяє Калімантан від Сулавесі. По один бік від цієї лінії фауна і флора несуть на собі індійський вплив, по іншу сторону – австралійський відбиток. Пояснити цей факт, який немає ніякого пояснення в контексті клімату, відмінності якого на сході і заході архіпелагу майже непомітні, можливо, згідно переконань А. Уоллеса, тільки допущенням, що індійсько-малайська частина архіпелагу була в недалекому геологічному минулому частиною Індокитаю, а австрало-малайська належала до австралійсько-новогвінейської суші. Цікавий факт, що поширення людських племен архіпелагу, згідно досліджень Уоллеса, в загальному майже співпадає з розподілом фауни і флори: індо-малайська частина населена племенами гладковолосої, скуластої малайської раси, австрало-малайська – шерстистоволосими чорними папуасами. Хоча дані Уоллеса і піддавалися пізніше уточненням і поправкам, однак основні положення його зберігають своє значення і досі. Встановлена ним демаркаційна лінія так і зветься біогеографами *лінією Уоллеса*.

Роки, які наступили після виходу у світ книги Уоллеса «Малайський архіпелаг», стали для нього періодом найбільш плідної та інтенсивної наукової праці. В цей час він не полишав розробки питань еволюційної теорії, в галузі якої він безумовно визнавав пріоритет і авторитет Ч. Дарвіна (він навіть назвав свою книгу, яка вийшла у 1889 р. «Дарвінізм»), однак окрім цього він детально взявся за розробку і систематизацію накопиченого в науці і абсолютно не поясненого у світлі еволюційної теорії матеріалу з географічного поширення тварин. Особисті дослідження на конкретному матеріалі малайської фауни дали йому в цьому відношенні чудову підготовку. Згідно його слів він поставив за-

вдання розвивати проблеми географічного поширення організмів, які тільки-що були окреслені у XII і XIII розділах його книги «походження видів». А. Уоллес блискуче справився з цим завданням, випустивши у 1876 р. два томи «Географічного поширення тварин». У цих томах він зібрав і критично опрацював колосальний матеріал, який стосується поширення тварин в часі і просторі, зоогеографічного районування суші і походження окремих фаун. Поклавши в основу зоогеографічного районування суші області, відзначені Склетером (1875 р.), А. Уоллес уточнив і окреслив їх значно детальніше. Так що вони увійшли в науку під назвою областей Склетера-Уоллеса, або зазвичай «уоллесовських областей».

В 1880 р. Уоллес випустив як би у вигляді доповнення до переважаного фактичним матеріалом до вищезгаданого твору, чудову книгу під назвою «Острівне життя». У першій частині книги розглядаються загальні питання, пов'язані з поясненням географічного поширення організмів, у другій аналізуються фауна і флора океанічних і континентальних островів.

З особливою повнотою розглядаються автором кліматичні зміни минулих геологічних часів, особливо льодовикових періодів. Зацікавлення ними спричинило спеціальні поїздки у 1895 р. до Швейцарії, щоб особисто познайомитися з льодовиками та змінами, залишеними ними.

Надзвичайно цікавою є точка зору вченого на взаємовідносини океанів і материків, яку він наводить в «Острівнім житті». Він різко протестує проти зловживання гіпотетичними «мостами суші» у вигляді затонувших Атлантид, Лемірій, Гондван. Цим зловживанням він протиставляє теорію постійності океанічних басейнів. Висунуті вперше А. Венегером ідеї про горизонтальний дрейф континентів зустріли у біогеографів співчутливе відношення. В даний час ці уявлення в значно модернізованому вигляді приймаються рядом геологів і служать основою біогеографічних уявлень.

Із робіт географічного змісту, які відносяться к цьому ж періоду діяльності А. Уоллеса, слід віднести його працю «Тропічна природа» (1878) і велике зведення «Австралазія».

А. Уоллес не переставав розробляти питання еволюції органічного світу у світлі теорії природного добору. Свої погляди вчений виклав у великій праці «Дарвінізм». У цій роботі А. Уоллес з ясністю і простою розглядає найбільш важкі теми, полемізує з послідовниками Ламарка і викладає пункти своїх розбіжностей з Ч. Дарвіном. Адже відомо, що він негативно відносився до запропонованого Дарвіном принципу статевого добору і не визнавав спадкування набутих ознак. Фактично, працю «Дарвінізм» завершуються великі і оригінальні праці

Уоллеса з природознавства, якими він прославив своє ім'я в науці. Праці останніх двох десятиріч його життя носять характер більш філософських і соціальних трактатів.

Для повноти характеристики А.Р. Уоллеса необхідно додати, що він чудово розумів і любив мистецтво, добре володів олівцем і пензлем. Більш детально читач знає про А.Р. Уоллеса, прочитавши нашу книгу про нього. Маємо надію, що ця книга буде представляти значну історичну і культурну цінність для об'єктивної оцінки внеску цієї визначної людини в розвиток науки та освіти. Важливо переоцінити виховне значення даної книги для студентства, вона вчитиме самовідданості, любові до Батьківщини і відданості науковим ідеалам. Пам'ять про А.Р. Уоллеса живе, його ім'я збереглося в анналах української науки як ім'я одного з найбільш доблесних і заслужених синів світового природознавства.

ІСТОРІЯ ВЗАЄМВІДНОСИН СВЯЩЕННОГО МІЛАНСЬКОГО СИНОДУ З УАПЦ ТА УПЦ КП (1989–1997)

*Кулик Я.В.,
Православна Церква України,
Чернівецький православний
богословський інститут*

Історія Міланського Синоду бере початок від грецького руху за збереження автентичного календаря після реформи 1924 р. Хоч історія їхньої юрисдикції, що була позначена численними протистояннями з визнаною церковною структурою та світською владою Греції, а також пошуком допомоги і визнання з боку інших світових ієрархів потребує окремого вивчення, але важливо те, що 1978 р. відбулася архієрейська висвята португальського архімандрита Іоана (Роша), з нареченням імені Гавриїл. Рукопокладення колишнього католика, прийнятого в РПЦЗ у 1916 р. було звершене ієрархами Грецького старостильного синоду, на чолі з архієпископом Авксентієм (Пастрасом). При цьому Гавриїлом та Авксентієм було також висвячено ряд архієреїв, серед яких Григорій (Басоліні) та Євлогій (Хесслер).

Єпископ Євлогій (в миру Клаус Августин Хесслер) народився 1935 р. у Мюнхені; закінчив римський інститут св. Томи Аквінського, вступив в орден Домініканців і був скерований на служіння в Британію. Глибоко переживаючи за долю Церкви в світлі реформу «Другого Ватиканського Собору» приєднався до Православної Церкви під впливом митрополита Сурожського Антонія (Блюма), 1970 р. отримав священнику хіротонію та був скерований на служіння в Італію. 1984 р. перейшов у Православну Церкву Португалії, де отримав єпископську хіротонію. Володів німецькою, англійською, французькою та італійською мовами.

Уже у 1985 р. єпископ Гавриїл (Роша) розійшовся в поглядах зі своїм святителем, адже не підтримав ідеї відсутності благодаті в тих Церквах, які перейшли на новий стиль. Церковна структура залишилася самостійною і розпочала пошук свого визнання іншими Церквами. Саме тоді вона почала іменуватися Автономною Митрополією Західної Європи. 17 січня 1989 р. було встановлено спілкування з УАПЦ в США та її Предстоятелем – митрополитом Мстиславом (Скрипником), якого невдовзі обирають Патріархом Київським та запрошують в Україну. В 1990 р. єпископ Гавриїл знаходить порозуміння з Польською Православною Церквою та приймається в її склад. Втім, єпископ Григорій та

Євлогій, які заснували місії в Італії, прийняті не були. Автономну Митрополію Західної Європи очолив Архієпископ Міланський Євлогій.

У 1990 р. при обранні Патріархом Київським Мстислава (Скрипника) архієпископ Євлогій увійшов до складу УАПЦ, хоча на українському православному Соборі присутній не був. Після прийняття 1992 р. у склад УАПЦ Митрополита Філарета (Денисенка) відбулося перетворення УАПЦ на УПЦ КП, яке не підтримав Патріарх Мстислав. Але вже 1993 р. Митр. Євлогій скерував офіційне прохання Патріарху Володимиру Романюку, і 18 листопада одержав офіційну відповідь про прийняття Міланського Синоду в юрисдикцію УПЦ КП. На той час італійська юрисдикція, окрім Євлогія, включала єпископів Вігілія (Морала), Лазара (Пухала) та Григорія (Басоліні). Відбулося декілька візитів Митрополита Євлогія в Україну і Патріарха Володимира до Мілану. 20 березня 1994 р. Патріарх Володимир офіційно надав Міланському Синоду Томос про автокефалію з правом Предстоятеля іменуватися Блаженнішим Митрополитом Мілану, Західної Європи і Америки. Цей акт цілковито легітимізував ієрархів Міланського Синоду. Офіційно цей Томос ніколи не відкликався.

Таким чином, станом на 1994 р. у Київського Патріархату було встановлене сопричастя з церковною структурою, яка мала парафії і монастирі в Італії, Франції та Німеччині, а також США і Канаді. Серед парафій було чимало українців. Крім того, єпископ Паризький Вігілій (Морале) проводив служби в старовинному французькому Галліканському обряді, що, безумовно, збагачувало Київський Патріархат, та робило його претендентом на одну з найсильніших православних церков світу. Згодом, 15 сер. 1996 р. митрополит Євлогій надіслав наступному Патріарху Київському Філарету лист із повідомленням, що до їхньої Церкви бажають приєднатися парафії в Румунії, Сербії та Хорватії.

У 1994 р. єпископ Сан Гулію, вікарій Міланський Володимир скерував Патріарху Володимиру листа, в якому заявили про своє прагнення захищати Православ'я в Європі від імперіалістичної позиції Риму та Москви, декларував місійне покликання своєї Церкви, яке полягає в запрошенні іншим східним церквам відкривати правдиву екклезіологію, а також обіцяв усяко сприяти Київському Престолу, захищати його права та інтереси. Він висловлював подяку Патріарху Володимиру за Томос та надання титулу «Блаженніший» митрополиту Євлогію. Також у листі написано офіційне прохання всіх єпископів благословити митрополиту Євлогію носіння білого куколя в межах своєї канонічної території, як недавній звичай, прийнятий серед слов'янських Церков. Підкреслено, що на території України цей атрибут не вживатиметься, хіба що з особливого благословення Предстоятеля. На це Патріарх Володи-

мир відповів позитивно і підкреслив, що саме митрополит Євлогій є канонічним єпископом Мілану та наступником святителя Амвросія Медіоланського.

Після трагічної кончини Патріарха Володимира 1995 року, митрополит Євлогій разом із делегацією (єпископами Вігілієм, Лазаром і Володимиром, та духовенством) взяли участь в Помісному Соборі, де Предстоятелем було обрано Патріарха Філарета. 15 листопада 1996 р. з Мілану до Києва прийшов довгий лист, в якому митрополит Євлогій описував стан справ у своїй Церкві. Повідомляв про хіротонію Михаїла (Ляроша) на єпископа Ліонського – видатного богослова та проповідника, який активно займався місійною діяльністю у Франції та написав популярну книжку про християнське розуміння подружжя. Єпископ Михаїл мав замінити єпископа Вігілія. Також митрополит Євлогій повідомляв, що до їх Церкви збираються приєднатися парафії в Румунії, Сербії та Македонії.

На жаль, уже в кінці того року стосунки між двома ієрархами почали псуватися. Патріарх Філарет скерував у Мілан листа, в якому наполегливо радив митрополиту Євлогію відпустити з-під свого керівництва американські парафії, а також припинити носіння білого куколя. Ця заява, вочевидь, шокувала міланського архієрея, і він спершу навіть не хотів у неї вірити, посилавчись на певне «непорозуміння». У листі-відповіді 27 грудня він нагадав, що Міланський Синод від самого початку іменувався «Автономною митрополією Західної Європи, США і Канади». Пізніше з офіційної назви прибрали згадку про північноамериканський континент суто з дипломатичних причин, сподіваючись на тривалі стосунки УПЦ КП з УАПЦ в США, які болуче сприймали питання наявності парафій іншої юрисдикції на своїй території. Тому вимога Філарета відпустити свої громади нічим не обґрунтована. Наступний лист був іще жорсткішим: на вимогу відмовитися від білого куколя, митрополит Євлогій нагадав про благословення на нього Патріарха Володимира, наголосив, що це є традиційний убір православних митрополитів, і що сам Євлогій ніколи не втрачав свого сану, на відміну від Філарета (натякаючи на заборону у священнослужінні з боку РПЦ).

У відповідь на це Патріарх Філарет на початку 1997 р. в односторонньому порядку виключив митрополита Євлогія зі складу УПЦ КП. Подібні дії були непоодинокими з боку київського предстоятеля. Втім, він уклав домовленість із єпископом Михаїлом (Лярошем), який теж заявив, що залишає Міланський Синод і залишається в складі Київського Патріархату. Після цього він був возведений в сан митрополита.

На жаль, через особисті амбіції та змагання за першість, стосунки двох церковних юрисдикцій закінчилися трагічним розривом. Соприча-

стя Міланського Синоду та УПЦ Київського Патріархату протягом 1989–1997 рр. приносило багато плодів. Перший отримав Томос про автокефалію та визнання від Києва, та, в свою чергу, укріпив Українську Церкву парафіями в Європі та США. Аристократизм, освіченість, молитовність та краса звершення Богослужінь митрополита Євлогія була доречна Київському Патріархату, враховуючи недоліки освіти й формації його священнослужителів через складну церковну ситуацію 90-х років. Втім, ця нереалізована сторінка історії заслуговує детального розгляду.

ОСВОЄННЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА МАГІСТРАЛЬНИХ ТЕПЛОВОЗІВ НА ЛУГАНСЬКОМУ ЗАВОДІ (1955–1957)

Рубан М.Ю.,

*Департамент сталого розвитку та
внутрішніх комунікацій*

*АТ «Укрзалізниця», ГО «Фонд
відновлення залізничної спадщини
України»*

Після закінчення Другої Світової війни на тлі поступового відновлення народного господарства на залізницях СРСР почалось зростання обсягів вантажних перевезень. На Ворошиловградському паровозобудівному заводі (далі – ВПЗ) на той час уже був налагоджений випуск паровозів типу 1-5-0 зі зчіпною вагою 85–90 т (серій СО та Л). Однак, постійне зростання мас поїздів вимагало збільшення потужності локомотивів. На початку 1949 р. на ВПЗ було побудовано дослідний паровоз ОР23-001 типу 1-5-2, що мав унікальну конструкцію парової машини з розбіжними поршнями за зразком теплопаровозів 1930-х рр., а вже у 1952 р. на базі паровозу серії ЛВ був спроектований більш потужний локомотив типу 1-5-1 з навантаженням на вісь 21 т., який отримав заводське позначення ОР21. Усього було побудовано три дослідних зразки, які були спрямовані для дослідної експлуатації в депо Червоної Лиман Донецької залізниці та успішно пройшли випробування на вантажнапруженій ділянці «Червоний Лиман – Основа». Однак, вказані серії так і не були запущені в серійне виробництво.

У 1952 р. директором ВПЗ став багатолітній інженер-конструктор, головний інженер заводу – П.А. Сорока, а в 1953 р. головним інженером підприємства став М.Н. Найш. Тим часом на Харківському заводі транспортного машинобудування (далі – ХЗТМ) було налагоджене виробництво перших масових вітчизняних тепловозів серій ТЕ1 і ТЕ2, які, однак, ще не могли замінити надпотужні серії паровозів. У 1947 р. Всесоюзний науково-дослідницький інститут залізничного транспорту підготував технічне завдання на проектування 12-вісного двохсекційного тепловоза з потужним і швидкохідним дизелем. У 1950 р. на ХЗТМ було розпочато роботу з проектування магістрального вантажного тепловоза, здатного повністю замінити паровози. 13 березня 1952 р. науково-технічна рада Міністерства шляхів сполучення розглянула технічний проект і рекомендувала провести робоче проектування і будівництво дослідної секції тепловоза. До кінця 1953 р. була побудо-

вана перша секція, а вже на початку 1954 р. друга. Обидві секції отримали найменування серії ТЕЗ і номери 001 і 002. Згодом вони були зчеплені в складі єдиного двосекційного тепловоза ТЕЗ-001.

У травні 1955 р. колектив ВПЗ звернувся до Міністерства транспортного машинобудування з проханням дозволити підприємству взяти участь у виробництві тепловозів. За міністерським наказом луганські паровозобудівельники в кооперації з ХЗТМ приступили до виготовлення вузлів для тепловозів ТЕЗ: візків, рам, паливних та мастильних підігрівачів. Перші комплекти рам були поставлені до ХЗТМ вже в серпні, а останні комплекти – 2 листопада 1955 р. Міністерство взяло курс на широке впровадження нової техніки в галузі локомотивобудування: суттєво розширилось будівництво тепловозів, розпочато роботи з проектування газотурбовозів. Перед колективом ВПЗ була поставлена задача створити потужний газотурбовоз з безвальним генератором газу. З цією метою були створені цехові технічні кабінети, як важлива ланка в загальному ланцюзі заходів щодо підвищення технічної культури на заводі, надійний засіб у боротьбі за широке впровадження передових методів праці. Розпочалась проектно-конструкторська робота зі створення магістрального газотурбовоза з вільнопоршньовим газогенератором та електричною передачею.

Оскільки дільниця збірки рам тендерних візків тендерно-зварювального цеху в 1956 р. мала випускати рами візків тепловозів, колектив дільниці розпочав завчасне освоєння цієї роботи через відсутність спеціалізованих стендів. До того ж для збирання рам тепловозних візків було пристосовано окрему плиту, виготовивши ряд допоміжних пристроїв. У ковальсько-пресовому цеху був введений в експлуатацію новий маніпулятор для обслуговування двадцятитонного штампувального молота, де здійснювалось виробництво важковагових дишел, поперечин та інших заготовок, що дозволило збільшити продуктивність праці у 1,5–2 рази. У котельному цеху введено нове обладнання. Збирання та зварювання візків здійснювались на кантувачі, також було змонтовано кантувач для зварювання та збирання рам тепловозів. Велике значення мало зменшення затрат на механічну обробку продукції ливарного цеху шляхом впровадження лиття в оболонкові форми. Заводські металурги отримали завдання до 1956 р. збільшити обсяги лиття за вказаною технологією з 15–17 до 25 т на місяць.

До відкриття XX З'їзду КПРС (лютого 1956 р.) колектив ВПЗ взяв на себе зобов'язання побудувати та здати в експлуатацію перший магістральний тепловоз ТЕЗ. Від ХЗТМ завод отримав креслення тепловозів ТЕЗ і відповідні технологічні розробки. 16 грудня 1955 р. у паровозоскладальному цеху був встановлений плакат «Місце складання ново-

го тепловоза ТЕЗ». На загальнозаводському мітингу директор заводу П.А. Сорока після урочистої промови доручив начальнику цеха закласти першу раму тепловоза. Під загальні аплодисменти прикрашена рама була опущена на складальний стенд. Працівники заводу докладали усі зусилля для того, щоб до 28 січня зібрати перший тепловоз: 16 січня була змонтована права сторона радіатора; 18 січня на раму було встановлено дизельну установку; 24 січня – водяну та мастильну системи; 25 січня – силові агрегати-редуктори з карданними валами. 28 січня в означений термін було завершено складання тепловоза. Тоді ж відбулась конференція винахідників та раціоналізаторів щодо підсумків по винахідництву на підприємстві за 1955 р. та завданнях на 1956 р. 9 лютого ВПЗ випустив з обкатки свій перший тепловоз – ТЕЗ-2001, який був направлений в депо Родакове Донецької залізниці, де на початку лютого 1956 р. здійснив свій перший рейс на ділянці Ворошиловград – Сентянівка. За маршрутом Родакове – Сентянівка тепловоз провів вантажний поїзд вагою 3100 т. Подолавши відстань у 300 км, локомотив продемонстрував нормальну роботу всіх агрегатів.

У лютому 1956 р. на XX-му з'їзді КППС було прийнято остаточне рішення – розвинути виробництво електровозів, тепловозів і припинити випуск магістральних паровозів у транспортному машинобудуванні. У Директивах було записано: «Поставити протягом п'яти років залізничному транспорту не менше 2250 магістральних двосекційних тепловозів. Забезпечити створення нових потужних локомотивів, спроектувати і виготовити у 1956–1957 рр. дослідні зразки вантажних тепловозів потужністю 2500–3000 к.с. в одній секції». Для більш швидкого насичення локомотивного парку тепловоз будувався на Коломенському, Харківському і Ворошиловградському заводах, а елементи електропередач виготовляв харківський завод «Електроважмаш». За державним замовленням тепловози відповідно до заводу побудови отримували номери: 01–1000 – ХЗТМ, 1001–2000 – Коломенський завод і 2001 і вище – ВПЗ. Примітно, що Коломенський завод побудував свій перший тепловоз ТЕЗ-1001 лише у червні 1956 р.

У лютому 1956 р. розпочалась поступова перебудова виробництва на випуск нового для заводу типу локомотиву. Перед керівництвом підприємства виникла потреба у найкоротші терміни оволодіти новою технікою, підвищити кваліфікацію персоналу. На заводі були організовані короткострокові курси та школи для інженерно-технічних працівників і робітників з вивчення конструкції тепловозу, креслень й технологічних процесів. Трудоемість виробництва тепловоза ТЕЗ у порівнянні з паровозом зросла на 37%. Суттєво підвищувались вимоги до точності обробки та збірки окремих деталей, вузлів і в цілому тепलो-

за. На більш високий рівень піднімалась культура виробництва. Якщо трудоємність різних видів робіт при виготовленні паровозів серії ЛВ прийняти за 100% то картина виходить наступною: термічна обробка – 44%, механічна обробка – 75%, холодне штампування – 450%, деревообробка – 505%, складально-зварювальні та вогнерізочні роботи – 1157%, випробування та здача тепловозів – 350%, фарбування тепловозів – 177%.

Зменшення механічної обробки та збільшення складально-зварних і опоряджувальних робіт вимагали розробки широкого комплексу механізації ручних і трудомістких процесів. Для зміни організаційно-технічної структури цехів необхідно було створити автоматичні, механізовані й поточні лінії, замкнуті дільниці, без яких був неможливим крупносерійний випуск тепловозів. Первісно до переліку нових технологічних ліній увійшли: 11 автоматичних, 12 механізованих, 39 поточних ліній та 71 замкнута дільниця. При зварюванні вузлів рам 63% швів були виконані напівавтоматами й автоматами. Механізована лінія на складанні, фарбуванні й остаточній здачі секцій радіаторів магістрального тепловоза дозволила усунути фізичну працю, звільнити велику кількість робітників і надати економічний ефект у розмірі близько 1 млн. руб. на рік.

Виробництво магістральних тепловозів було розгорнуто на основі широкої кооперації. У Коломні був створений Всесоюзний науководослідницький тепловозний інститут. Харківський та Коломенський заводи випускали дизельні установки, Ворошиловградський – екіпажну частину (кузов з візками) для цих заводів, а пізніше й для Новочеркаського електровозобудівного заводу. Колектив ВПЗ взяв на себе зобов'язання побудувати ще 8 тепловозів ТЕЗ зверх річної програми по випуску паровозів та розпочати їх серійний випуск з 1957 р. 19 жовтня 1956 р. міністр транспортного машинобудування СРСР С.О. Степанов підписав наказ № 284 щодо перейменування Ворошиловградського заводу в тепловозобудівний. 25 грудня 1956 р. завод випустив в обкатку паровоз ЛВ-0522, який став останнім побудованим магістральним паровозом у СРСР.

Трагічно склалась доля першого тепловозу Луганського заводу – ТЕЗ-2001. З депо Родакове локомотив був переданий у депо Вихорівка Східно-Сибірської залізниці. У вересні 1957 р. була списана Секція А, секція Б включена в гібрид у депо Ліски Південно-Східної залізниці. З березня 1958 р – передана до Привольської залізниці, у листопаді 1959 р. – до Ташкентської залізниці, а в квітні 1969 р. – в депо Вихорівка Східно-Сибірської залізниці. Списана у березні 1988 р. Натомість останній побудований магістральний паровоз ВПЗ – ЛВ-0522 знахо-

диться в депо Санкт-Петербург-Фінляндський Жовтневої залізниці та входить до «Переліку паровозів, що підлягають включенню в інвентарний парк, збереженню і приведення до працездатного стану» під № 5 відповідно до Розпорядження ВАТ «Російські залізниці» № 2380Р від 21 листопада 2012 р.

Отже, протягом 1955 – 1957 рр. колективом Ворошиловградського паровозобудівного заводу (згодом – Луганського тепловозобудівного заводу) була здійснена ґрунтовна технологічна реорганізація виробничо-технічної бази та апробовано виробництво нових типів локомотивів. Обставини побудови першого тепловоза Луганського заводу – ТЕЗ-2001 є яскравим епізодом трудової боротьби колективу підприємства та важливою сторінкою як історичної спадщини Донецької залізниці, так і всього вітчизняного транспортного машинобудування зокрема.

ЩОДО ІСТОРІЇ ІМЕННИХ СТИПЕНДІЙ ЗА ДАНИМИ ЦИРКУЛЯРІВ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ З ФОНДІВ ПЕДАГОГІЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ (1874–1917 рр.)

Теміров В. І.

*аспірант кафедри історії та
археології СНУ ім. В. Даля*

Реформа системи освіти України націлена на якісну зміну існуючого стану речей у цій сфері. В її основі лежить ідея розвитку і підтримки так званих «сильних» університетів. Згідно з реформою, вищі навчальні заклади України отримають можливість максимально ефективно розпоряджатися своїм кадровим, матеріальним і фінансовим потенціалом. У подібній ситуації в українських університетах буде цілком доречно ввести широку практику нарахування іменних стипендій. При цьому спрямованість реформи на «дорогу» освіту стане додатковим стимулом подібної дії. З огляду минулого досвіду нарахування іменних стипендій в навчальних закладах України розглянемо, наприклад, практику нарахування стипендій у Київському навчальному окрузі, на рубежі XIX–XX ст.

Відзначимо, що усі подібні нарахування мали певну повчальну мету, закликаючи стипендіата морально відповідати імені і заслугі позначеної особи або події. Як приклад, розглянемо «Положение о стипендии имени действ. статского советника Евгения Ивановича Афанасьева при Императорском университете Св. Владимира» (сьогодні КНУ ім. Т. Шевченка). Введення цього стипендіального положення пояснювалося значним вкладом Євгена Івановича Афанасьєва у справу розбудови міської інфраструктури м. Києва та його благодійної допомоги незможному прошарку населення. Так, саме завдяки зусиллям доктора медицини проф. Є.І. Афанасьєва місто отримало досконалу європейську систему каналізації. Євген Іванович був лікарем відомої поетеси Лесі Українки. На особисті заощадження і гроші меценатів заснував безкоштовну лікарню для гірників (сучасна дитяча міська лікарня № 14), а в іншій лікарні для малозабезпечених осіб вів безкоштовний прийом населення. Що ж стосується самої стипендії, то вона виплачувалася з процентів від суми у 6000 руб. з особистих заощаджень професора.

Аналогічний приклад можна привести по «Положенію о стипендии имени генерал-лейтенанта Михаила Андреевича Саранчова при Императорском Университете Св. Владимира. 1896, № 3». Ім'я та дія-

льність М. Саранчова теж повинні були надихати випускників університету на гідне служіння країні і народові. Як відомо, генерал очолював «Товарищество землеобрабатывающих колоний и ремесленных приютов», яке опікувалося трудовим перевихованням малолітніх злочинців. Після несподіваної смерті М.А. Саранчова у 1885 р. в некролозі газети «Киевлянин» була особово відзначена його «...необычайная скромность и особенная чувствительность ко всякому доброму делу, ко всякому чуждому горю».

Перелічимо ще кілька положень про нарахування іменних стипендій в середніх шкільних навчальних закладах того часу:

– «Положение о стипендии имени Н. В. Гоголя при Полтавской мужской гимназии. 1904, № 4»;

– «Положение о стипендии имени И. С. Тургенева при Золотоношской женской гимназии. 1911, № 6»;

– «Положение о стипендиях в память Отечественной войны 1812 г. при 1 и 2 городских 4-классных училищах в г. Кременчуге. 1913, № 1»;

– «Положение и стипендии «в память 50-летия освобождения крестьян от крепостной зависимости» при Переяславском, Полтавской губернии, городском 4-классном училище. 1913, № 2».

У підсумку слід зазначити, що з точки зору державних інтересів подібна стипендіальна практика призвана зміцнити історичні та соціальні підвалини держави й вважається цілком правильною освітянською дією. На жаль, на сьогодні в Україні лише деякі університети підтримують подібний формат стипендіальних заохочень. У їх число входить Національний медичний університет ім. А.А. Богомольця, де кращі студенти отримують стипендію імені академіка Ю.П. Спіженко – першого Міністра охорони здоров'я сучасної Української держави.

БІБЛІОТЕКИ СХОДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1943 рр.)

Фомін А.В.,

*канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

Доволі маловисвітленим питанням існування нацистського окупаційного режиму в Україні є діяльність бібліотек в роки його панування. Метою даного повідомлення є аналіз діяльності бібліотек Сходу України (зони військової адміністрації).

Одним з каменців у будівлі нацистської пропаганди в Україні стали бібліотеки, що вціліли після відступу Червоної Армії. Звичайно, бібліотечний фонд, насичений радянською ідеологічною та пропагандистською літературою, м'яко кажучи, не влаштовував нацистів. Тож першочерговою їх задачею стада ревізія фондів та зниження літератури та матеріалів, що суперечили ідеології Райху, а також відбір цінних видань для подальшого вивезення до колекцій створюваної імперії.

Після перегляду й відбору «більшовицької» літератури деякі з них відкривалися для населення. Відкриття бібліотек та читалень припадає переважно на 1942 р. Особливою групою Розенберга заборонялося видавати книжки, видані після 1917 р. не тільки місцевому населенню, але і своїм військовослужбовцям, за винятком книжок, що побачили світ у Німеччині після 30 січня 1933 р. [1, с. 7]. Серед обласних центрів Східної України лише у Харкові бібліотеки і працювали. Лише центральних діяло п'ять (Бібліотека ім. Короленка, Центральна наукова бібліотека, Науково-технічна бібліотека, Центральна сільськогосподарська бібліотека, медична бібліотека) та 10 районних бібліотек, шість читалень [2, с. 18]. Але проаналізувавши показники роботи цих установ, складається враження, що їх залишили працювати лише для того, щоб мати можливість більш ефективно розкратити фонди. Так, за увесь 1942 р. у всіх бібліотеках кількість абонентів сягнула лише 800 осіб, було видано 5099 довідок, 77529 журналів та книжок (при тому, що 58194 з них видала бібліотека ім. Короленка) [3, с. 13]. Це здається дивним через те, що фонди бібліотеки ім. Короленка нараховували понад 2 млн. томів, а кількість читачів доходила до 1 тис. на добу [4, с. 181]. Відомо, що Центральна обласна бібліотека м. Юзівки лише кілька разів видавала навчальну літературу фаховим школам на вимогу господарської комендатури [5, с. 29]. Бургомістр обіцяв відкрити бібліотеки, але цього за час окупації так і не сталося. З архівних джерел відомо лише, що дві бібліотеки діяло у м. Слав'янську Сталінської області [6, с. 2],

одна – у м. Бахмуті (Артемівську) [7, с. 4]. У Ворошиловграді на вулиці Леніна в листопаді 1942 р. відкрилася лише одна читальня з книгами німецькою мовою [8, с. 90]. У той же час центральна бібліотека області – обласна бібліотека ім. Горького, фонди якої нараховували 120 тис. томів, систематично знищувалася. Прямо у її подвір'ї німці споруджували вогнища з книг, результатом чого стало практичне знищення бібліотеки [9, с. 38]. Також у м. Лозовій Харківської області всю соціалістичну літературу міської бібліотеки спалили, а іншу вивозили на машинах і мостили тротуари [10, 26]. Слід мати на увазі, що були знищені шкільні бібліотеки по всьому Сходу України.

Отже, населення регіону практично не мало доступу до фондів бібліотек, за винятком Харкова. Але й там кількість відвідувачів музеїв та бібліотек можна визначити як незначну. Виходячи з викладеного, ми не поділяємо висновку В.А. Нестеренка про те, що «...не дивлячись на обмеження доступу населення до літератури, яку окупаційні власті трактували як «жидо-більшовицьку», функціонування бібліотек та читалень набуло поширеного характеру» (цит. за: [11, 133]). Наведене є яскравим підтвердженням політики культурного геноциду українського народу в роки німецько-фашистської окупації. Бібліотеки активно використовувалися як джерело цінних видань для поповнення колекцій Райху та ведення пропаганди.

Література

1. ЦДАВОУ. Ф. 3636. Оп. 1. Спр. 24.
2. ДАХО. Ф. 2982. Оп. 4. Спр. 142.
3. ДАХО. 2982. Оп. 5. Спр. 25.
4. Сигал О.С. Оккупационный режим немецко-фашистских захватчиков на Харьковщине в период октябрь 1941 – август 1943 гг. Дис... канд. ист. наук. Харьков, 1946., 297 с.
5. ДАДО. Ф. Р-1595. Оп. 1. Спр. 1.
6. ДАДО. Ф. Р-1597. Оп. 1. Спр. 1.
7. В Бахмуте // Донецкий вестник. 1942. 2 июля.
8. ДАЛО. Ф. Р-1755. Оп. 1. Спр. 1.
9. ДАЛО. Ф. П-179. Оп. 3. Спр. 87.
10. ЦДАГОУ. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 197.
11. Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941 – 1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. К., 2005. 307 с.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ В ЕПОХУ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Чаплик В.,

*аспірант кафедри історії та
археології СНУ ім. В. Даля*

Сапицька О.М.,

*канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

На сьогодні дедалі більше спостерігається тенденція до діджиталізації великої кількості аспектів життєдіяльності суспільства і держави взагалі. Можна з впевненістю констатувати, що процеси цифровізації стають дедалі глобальнішими та масштабнішими. Пандемія ще більше пришвидшила трансформацію звичного «паперового» укладу життя на отримання та надання послуг в електронному форматі.

Не оминули ці трансформаційні процеси і такої важливої події в житті людей, як весілля. У кожного народу чи, навіть, соціальної групи історично склалися свої звичаї та традиції цього дійства. Певні загальнолюдські весільні традиції почали формуватися ще на етапі соціогенезу людської спільноти декілька тисяч років тому, як от звичай запрошувати на весілля велику кількість людей (тоді всі запрошені були свідками самого факту шлюбу – тобто верифікували його). І лише у ХІХ ст. православна церква дозволила проводити весілля та вінчання у один день, об'єднавши їх, і тим самим змінивши давню традицію роздільного проведення святкування церковного і «народного» шлюбу. Наступна трансформація українських весільних традицій відбулася із встановленням радянської влади на теренах нашої країни. Наразі, у сучасних реаліях під впливом різних світових чи загальнодержавних чинників, весільні традиції також почали змінюватися, іноді докорінно.

На сьогоднішній день традиції українського весілля збережені не повністю. Особливо різниця відчувається між святкуваннями у сільській місцевості та містах. Однак частина обрядів залишається. Якщо брати усереднено алгоритм проведення весіль в Україні останні десять-п'ятнадцять років, то самі домовини та оглядини зводяться до телефонних дзвінків, під час яких майбутні свати узгоджують дату та місце проведення сватання, яке, як і раніше, проводиться у будинку нареченої. На сватання прибувають батьки молодого, брати, якщо є, а також хрещенні батьки. Жінок, як і раніше, на сватання не запрошують. Сьогодні цей обряд носить інший характер, здебільшого під час сватання

вирішують організаційні та фінансові питання самого весілля, офіційне оформлення шлюбу та вінчання. За статистикою, третина наречених не оформлюють свої відносини у законодавчому полі, що зумовлене отримати бажання нареченої отримати статус одинокої матері, а отже і певні виплати на дитину. Також вінчання не є популярним елементом весільного обряду. Заручини та сватання у двадцять першому столітті стали тотожними поняттями та не відрізняються один від одного.

Однак молоді чітко дотримуються інших складових весільного обряду. У сільській місцевості дуже часто офіційне оформлення шлюбу відбувається у п'ятницю, а вінчання – до обіду у неділю. Іноді молодята у п'ятницю одночасно проводять і так звані дівеч-вечори, тобто таку собі генеральну репетицію перед масштабним гулянням. У суботу здебільшого прикрашають весільну залу та остаточно контролюють готовність до весілля. В умовах міст ще з радянських часів зберігалася традиція проводити офіційну церемонію оформлення шлюбу та вінчання у суботу-неділю, оскільки для більшості запрошених, та часто і для самих молодят це були вихідні від офіційної роботи дні.

Саме весілля розпочинається зі зборів молодих, як і раніше. Майбутній чоловік отримує благословення своїх батьків на укладання шлюбу та коровай, з яким він вирушає до нареченої. У нареченої організовують викуп – данина давньому обряду. Проте сучасні пари вже підготовані до того, що буде відбуватись на ньому, цей обряд є більш цікавим для перехожих та інших запрошених гостей, бо самої новизни для молодих та їх батьків не несе. Після викупу відбувається вінчання. Процедура церковного обряду зазвичай триває близько трьох годин, але на даний час у церкві можуть запропонувати і спрощену процедуру тривалістю близько сорока хвилин.

Один з основних елементів весільної традиції – фотосесія молодят, – поступово відходить від простого запрошення фотографів та відео операторів. Поява великої кількості івент-агенцій створила широкий вибір виїзних тематичних фото сесій у різних креативних локаціях.

В період діджиталізації населення та інтенсивного розвитку мережі інтернет та мобільного зв'язку частина обрядів звелася до мінімуму. Роль батьків чи родичів у створенні молодої сім'ї вже не така велика як раніше, навіть у сільській місцевості. Сьогодні молодята звикли самі вирішувати свою долю. Вирішальним є факт їх згоди на шлюб, батьків про таке рішення повідомляють вже після отримання згоди і вирішення основних питань між майбутнім подружжям. Це зумовлено тим, що більшість сучасних наречених самі оплачують своє весілля та здебільшого мають власне житло.

Ми вважаємо, що перший етап у докорінній трансформації навіть цих загальних описаних вище весільних традицій у історії незалежної України відбувся у липні 2016 р. із впровадженням сервісу «Шлюб за добу», що дозволив одружуватися за спрощеною процедурою у обраному нареченими місці та зручний для них час без звернення до відділів державної реєстрації актів цивільного стану [1]. При цьому заяву можна подати он-лайн через веб-портал у сфері державної реєстрації. За даними Мінюсту України з моменту впровадження цього сервісу по кінець 2020 р. ним скористалися 112098 пар, з них лише за 2020 р. – понад 25 тис. пар [2] із загальної кількості офіційно зареєстрованих шлюбів в Україні за 2020 р. у 167,9 тис. шлюбів [3]. Тут варто зауважити, що за останні тридцять років загальна кількість офіційних шлюбів в Україні значно зменшилася. У 1991 р. їх було зареєстровано 493 тис. [4]. Таке зменшення офіційної статистики може пояснюватися не лише погіршенням демографічної ситуації, але й дотично вказувати на процеси загальної зміни традиційності поглядів сучасних громадян України подружнє життя та сім'ю, а отже, і на весілля, як таке. Навіть у звичай консервативній щодо традицій сільській місцевості.

Іншим фактором, що суттєво вплинув на наступну зміну формату традиційного українського весілля, стала пандемія. Молодята та сфера надання весільних послуг вимушені були пристосовуватись до різко змінених реалій повсякдення. Дедалі більше став практикуватися формат «мікрвесілля», який майже унеможливило проведення багатьох обрядових весільних дійств. Сюди часто відноситься і весілля у форматі «шлюб за добу». А 22 квітня 2020 р. у Львові відбулося перше он-лайн весілля за допомогою платформи Zoom [5], що ознаменувало собою впровадження докорінно нового формату весільної церемонії та започаткувало формування нових весільних традицій, як то, наприклад, кидання весільного букету за допомогою інтернет-сервісу випадкового вибору серед задалегідь сформованого списку відповідних осіб жіночої статі, запрошених на он-лайн весілля. Чи то індивідуальні кур'єрські доставки запрошеним он-лайн гостям однакових банкетних наборів їжі тощо.

Втім, також маємо констатувати, що наряду із формуванням нових традицій «мікро-» чи он-лайн весіль, в останні роки старовинні традиційні українські весільні обряди дедалі більше стають весільним «трендом» серед українських молодят. Відбувається відродження прадавніх українських традицій не лише у елементах обрядової активності, а й у одязі та атрибутиці, коли молодята у якості весільного вбрання обирають вишиванки, а у оздобленні весільного банкету у якості атрибутики обирають рушники, букети з калиною та натуральний глиняний

посуд. Дослідники пов'язують сучасну «моду на українське» як із соціально-політичною ситуацією в країні останні шість років, що призвела до трансформації та зміцнення громадянського суспільства, так і з різким скороченням процесів глобалізації у сфері культури та відродженням національних традицій у світовому масштабі за останній рік.

Література

1. Міністерство юстиції «5 864 ШЛЮБИ З ІНОЗЕМЦЯМИ ЗАРЕЄСТРОВАНО В РАМКАХ ПІЛОТНОГО ПРОЄКТУ «ШЛЮБ ЗА ДОБУ» ЗА 10 МІСЯЦІВ 2020 РОКУ». – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/5-864-shlyubi-z-inozemtsyami-zareestrovano-v-ramkah-pilotnogo-proektu-shlyub-za-dobu-za-10-misyatsiv-2020-roku>
2. Комісарова О. Мінюст розповів, скільки людей у 2020 році побралися за добу. – Режим доступу: <https://suspilne.media/98488-minust-rozpoviv-skilki-ludej-u-2020-roci-pobralisa-za-dobu/> – Заголовок з екрану.
3. Статистична інформація щодо державної реєстрації актів цивільного стану. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info - Заголовок з екрану.
4. Оpendатобот «Кількість шлюбів в Україні зменшилася втричі за останні 30 років». – Режим доступу: <https://opendatobot.ua/analytics/love-is-2020>
5. Луцька В. В Україні справили весілля онлайн під час карантину. – Режим доступу: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/04/24/v-ukrayini-spravyly-vesillya-onlajn-pid-chas-karantynu-yak-tse-bulo/>

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ ТА СТАТУС УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (XIII–XV ст.)

Шабанов В.,

*магістрант першого курсу групи
СОІ-200дм СНУ ім. В. Даля.*

*Науковий керівник: Фомін А.В.,
канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СНУ ім. В. Даля*

Утворення литовської держави припадає на 1240-ві рр., коли литовські племена були консолідовані Міндовгом. З цього періоду литовські володарі розпочали активне втручання у справи сусідніх князівств, поступово приєднуючи території сусідніх руських князівств. З 1340-х рр. почалося утвердження влади литовських князів на Волині. Завдяки шлюбам з місцевими князівськими династіями литовські правителі мали династичні права на Галицько-Волинське князівство. Найбільшого поширення влада Литви в Україні набула у другій половині XIV ст. за сина Гедиміна великого князя Ольгерда (1345-1377). Він проголосив, що «вся Русь просто повинна належати литовцям». Ольгерд приєднав до своїх володінь Чернігівську, Сіверську, Київську і Переяславську землі. А після перемоги литовських військ Ольгерда і місцевих українських полків над татарами на Синіх Водах (притока Південного Бугу) у 1362 р. приєднано і Поділля. В результаті тривалого конфлікту з Польщею, у 1370-х влада литовських князів остаточно утвердилася лише на Волині.

Приєднавши більшість сучасних українських, білоруських і частину сучасних російських земель, Литва стала великою феодальною державою, яку самі литовці називали Велике князівство Литовське, Руське й Жемайтійське. Руські землі становили 9/10 загальної площі князівства.

Литовські князі, щоб забезпечити управління величезними завойованими територіями, майже не втручалися у життя українських земель. «Старого не змінюємо, а нового не запроваджуємо» – таким був принцип їх правління.

Литва не змінила адміністративно-територіального устрою українських земель. На чолі удільних князівств замість Рюриковичів були поставлені переважно представники литовської династії Гедиміновичів (сини і племінники Ольгерда).

Литва потрапила під великий культурний вплив своїх слов'янських підданих – литовські князі прийняли православну віру, вживали

староруську мову, складали закони на основі «Руської правди». Литовські роди зливалися з руською знаттю. Уряд Великого князівства Литовського не перешкоджав місцевому населенню у збереженні і розвитку національних особливостей.

Українські землі в складі Великого князівства Литовського спочатку користувалися широкою автономією, зовнішнім виявом якої було карбування власної монети на Київщині і Новгород-Сіверщині в останній третині XV ст. Елементи централізації, які набрали сили в політиці Вітовта в 90-ті рр. XIV ст., не призвели до викорінення традицій удільності: ВКЛ і в XV–XVI ст. будувалося на основі територіально-федеративного принципу, а низка тогочасних «земель» користувалася власним правом, закріпленим у спеціальних привілеях, що фіксували норми Вітовтової доби.

В рамках литовсько-руського об'єднання українські землі зберігали важливі елементи своєї державності: територію, суспільно-політичну організацію, військо, фінанси, судову систему, податки тощо.

Включення українських і білоруських земель до складу Великого князівства Литовського змінило суспільно-політичний устрій цих територій. Так, місцевих феодалів із роду Рюриковичів замінили представники литовської великокняжої династії. У невеликих князівствах влада належала місцевим українським князям. Удільні князі перебували у васальній залежності від великого литовського князя, несли військову службу, сплачували данину. Повноваження удільних князів на місцях були досить великими, удільні князівства являли собою справжні автономні утворення.

Волості, що складала територію удільного князівства і роздавалися у давньоруську добу на правах умовного утримання князем-васалом, тепер підпорядковувались удільним князям Гедиміновичам. Вони здійснювали фіскальне, судово-адміністративне та військове управління у волостях-повітах через своїх намісників.

До військової служби залучалася велика кількість представників різних верств населення, що супроводжувалося відповідною роздачею землі в умовне володіння.

З приходом Литви провідну роль в українських землях почало відігравати Київське князівство. З одного боку, влада в Києві перейшла від Рюриковичів до литовської династії Гедиміновичів. З іншого боку, в Київському князівстві збереглися традиції руської державності: київські князі литовського походження, спираючись на руську знать, наполегливо прагнули до утвердження автономії своїх володінь. Вони мали титул «з Божої ласки князів Київських», карбували власну монету, вда-

валися до самостійних зовнішньополітичних акцій. Розширилася територія Київського князівства, зросли його авторитет і вплив в українських землях.

Автономія українських князівств посилювала сепаратистські тенденції, відкривала перспективи виходу князівств з-під влади литовського центру. Щоб не допустити цього, Литовський уряд у другій пол. XV ст. взяв курс на ліквідацію удільних князівств. Вони перетворювалися на звичайні провінції (воєводства) на чолі з намісниками, що призначалися великим Литовським князем. У 1471 р. було ліквідоване Київське князівство.

Українське населення у Великому Князівстві Литовському не знавало значних утисків на релігійному ґрунті, литовські володарі були толерантними до православних.

Литовські князі сприяли звільненню українських земель від монголів. Битва на Синіх Водах (1362 р.) фактично поклала край монгольському пануванню. Це дає вченим підставу говорити про Литовсько-Руську державу. Значне розширення кордонів Великого князівства Литовського викликало конфлікти із сусідами, які також прагнули володіти землями колишньої Русі. Крім того, католицька церква наполегливо намагалася поширити свій вплив на Схід. Наприкінці XIV ст. відбулося зближення Литви та Польщі, що привело до укладення між ними в 1385 р. Кревської унії. Зближення з Польщею спричинило внутрішній конфлікт у Великому князівстві Литовському, який перетворився на відкрите збройне протистояння між прихильниками православ'я і старих удільних традицій, з одного боку, та прихильниками зближення з Польщею, католицизму та зміцнення централізації Литви, із другого. Вількомирська битва 1435 р. визначила подальший шлях розвитку Великого князівства Литовського в бік зближення з Польщею. У 1452 і 1471 рр. були ліквідовані Волинське і Київське удільні князівства, руська православна знать остаточно втратила свій вплив. Усі її спроби відновити старі порядки вже не мали успіху. Поступово на українських землях установлювалося польсько-литовське панування, що супроводжувалося витісненням православної церкви католицькою, запровадженням нових порядків.

ДО ПИТАННЯ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЙ НА ІСТОРІЮ ЛЮДСТВА

Шугаєв А.,

*бакалавр (гр. ІА-20д) кафедри історії
та археології СХУ ім. В. Даля*

*Науковий керівник: Сапицька О.М.,
канд. іст. н., доцент кафедри історії
та археології СХУ ім. В. Даля*

Пандемій чуми, гриппу та інших хвороб, що характеризувалися великою смертністю та впливали на хід історії, в задокументованій історії людства було декілька. Серед них найбільш знаковими для суспільства були епідемії чуми («чорна смерть») в Середньовіччі та грипу («іспанка») в ХХ ст. Вони безпосередньо вплинули на подальший перебіг історичних подій в усіх сферах життєдіяльності населення на територіях, масштабно охоплених хворобами.

Вважається, що «чорна смерть» була занесена в Європу з Китаю та принесла із собою смертність від 75 до 200 млн. осіб. Вона вважається другою масштабною епідемією чуми в історії. Епідемія «іспанки» або «іспанський грип», забрала життя від 17 до 100 млн. осіб.

При обох епідеміях людське суспільство не було готове до них. Саме через це вони нанесли багато збитків у економічному аспекті та забрали багато життів, що також прямо вплинуло на демографічну ситуацію та генетичний код цілих націй, а також на соціально-культурну та духовну сфери. Погана гігієна, антисанітарія, голод, відсутність ліків та незадовільний стан медицини взагалі на територіях, охоплених епідемією тощо сприяли швидкому розповсюдженню цих хвороб.

Початок та подальше поширення «чорної смерті» були спричинені гризунами, які внаслідок великого голоду в 1330-х роках почали мігрувати з пустельних регіонів до місць, де жили люди. Але першопричиною такої ситуації вважають саме різку глобальну зміну клімату в сторону похолодання. Гризуни почали розповсюджувати різні хвороби. З торгових кораблів та караванів чума швидко прийшла в Африку, у Британію, Сицилію та інші європейські острови та захватила всю Європу. Внаслідок епідемії почалося переслідування євреїв та мусульман у деяких країнах, почалися погроми та масова паніка. Деякі вчені вважають, що саме ця пандемія стала однією з причин зародження Реформації у Європі.

«Іспанка» або іспанський грип – перша глобальна епідемія ХХ ст. Хвороба отримала таку назву через те, що перші повідомлення про неї

з'явилися у іспанській пресі, тоді як влада більшості країн через політичні мотиви довго замовчувала втрати серед населення через цю хворобу та взагалі саме її існування. Вона також масштабно та швидко поширювалася по усьому світу. Вважається, що цього разу сприятливі умови поширення хвороби створили наслідки Першої світової війни.

В рамках цієї пандемії було декілька хвиль захворюваності. Особливістю іспанського грипу було те, що хвороба вражала переважно молодих людей. Найбільший рівень заражень та смертності спостерігався серед людей 28 років. Країни почали водити карантинні заходи, але було вже запізно, оскільки хвороба вже проникла на їх території та швидко розповсюдилася. Найбільша смертність спостерігалася в бідних країнах.

Іспанка не оминула і Україну. Вважається, що хвороба була принесена в Україну німцям, які в ті роки захопили Україну та поставили гетьмана Скоропадського. На той час владі не було діла до соціальної сфери через зосередженість в політичній.

Внаслідок іспанки почалося реформування медицини, яка була не готова до такої пандемії. У Відні було створене Міжнародне бюро з боротьби з епідеміями. Пандемія іспанського грипу дуже сильно змінила світ і медицину. Саме завдяки її наслідкам почали замислюватися про вплив глобальних епідемій на людство та почав пришвидшуватися розвиток медицини.

ЗМІСТ

Довжук І. В. Комплектування державного архіву: деякі аспекти питання.....	3
Желізна А. Версії початку неолітизації на території України.....	7
Какацій С. Економіка перехідного періоду: історичний аспект.....	9
Михайлюк В. П. Історіографічний огляд аграрних проблем сучасної України	12
Митрофанов Д., Фомін А. В. Фінансово-економічна політика Японії у післявоєнний період (1948–1960 рр.) та України (1996–2006 рр.): історичні паралелі	15
Муранов І. Родинні спогади про події початку 1920-х років на Луганщині	28
Нагорянський О. Промислова революція в Англії: позитивні і негативні наслідки.....	30
Нікіфоров В. Падіння Уолл-стріт як стимул трансформації економіки США	33
Овсіюк Д. Історичне підґрунтя виникнення неоконфуціанства	35
Сапицька О. Україна-ЄС: історичний вектор взаємодії.....	39
Сафонова Н. М. Якісні та кількісні зміни викладацького складу в українських навчальних закладах (у другій половині 90-х рр. XX ст.).....	44
Січкаренко Г. Г. Інформаційна культура та освітня криза	48
Сергієнко С. Ю. Спогади м. Хрущова про особисті відносини у колі радянського керівництва наприкінці 1930-х років	51
Слісаренко О. Розвиток загальної початкової освіти на Слобожанщині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.).....	55
Степенко А. Підвищення конкурентоспроможності німецької економіки (1949–1959 рр.): історичний аспект.....	58

Степченко Д.О.	
Діяльність митрополита Шептицького та УГКЦ в період німецької окупації 1941–1944 рр.	60
Пилипчук О. Я.	
Альфред Рассел Уоллес (1823–1913) – видатний англійський натураліст, основоположник зоогеографічної науки.....	67
Кулик Я.В.	
Історія взаємовідносин Священного Міланського Синоду з УАПЦ та УПЦ КП (1989–1997)	71
Рубан М.Ю.	
Освоєння промислового виробництва магістральних тепловозів на Луганському заводі (1955–1957)	75
Теміров В. І.	
Щодо історії іменних стипендій за даними циркулярів Київського навчального округу з фондів Педагогічного музею України (1874–1917 рр.).....	80
Фомін А.В.	
Бібліотеки Сходу України в умовах нацистської окупації (1941–1943 рр.).....	82
Чаплик В., Сапицька О.М.	
Трансформація традицій українського весілля в епоху діджиталізації.....	84
Шабанов В.	
Велике Князівство Литовське та статус українських земель (XIII–XV ст.) .	88
Шугаєв А.	
До питання впливу пандемій на історію людства	91

Наукове видання

Матеріали
II Всеукраїнської науково-практичної конференції
«ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ СНУ ІМ. В. ДАЛЯ»

24-25 травня 2021 року
м. Сєвєродонецьк

Відповідальний за випуск
Оригінал-макет

Михайлюк В.П.
Погорєлова Т.В.

Підписано до друку 14.08.2021.ПП
Формат 60×84¹/₁₆. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк 5,4. Обл.-вид. арк. 6,1.
Наклад 50 прим. Вид. № 3325. Замов. № 25(2021).
Ціна договірна.

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: 93400, м. Северодонецьк,
просп. Центральний, 59а,
E-mail: vidavnictvosnu.ua@gmail.com

Надруковано:
Відділ технічного обслуговування СНУ ім. В. Даля
Адреса: просп. Центральний, 59-А
м. Северодонецьк, 93400, Україна